

GİRİŞ (KONULAR, AMAÇLAR, KAZANDIRDIKLARI, ÖNEM)

1. Neden dini gruplar?

Öncelikle belirtmek gerekir ki “**din kutsalla kurulan bağ**”ı ifade eder. İster İslam isterse diğer dinler olsun din kutsal sayılan şey ya da şeylerin çevresinde gelişir. Burada öncelikle inanç, ibadet, bağlılık (itikat), huşu, vahiy gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Ancak din sadece kutsala bağlılık, onun bir metinde, kitapta ifadesi ve yaşanmasını ifade etmez. Din aynı zamanda kutsala olan bu bağlılığın kolektif biçimde tecrübe edilmesini ve müminlerden oluşan bir topluluğa aidiyetle de alakalıdır.

Kur'an'da sadece Allah ve öte dünyadan, ilahi mesaj ve buyruklardan bahseden ayetler yoktur aynı zamanda ilk dini topluluğun başından geçen olaylar da vardır. Zorluklar, dirençler, mücadeleler, yaşam tarzları, gündelik davranışlar vb. İşte İslam, ilahi mesajlar ile bu mesajlara inanıp onları toplumsal hayatın her alanına hakim kılınmasının sonucu oluşan bir dindir.

Şayet Hz. Muhammed'e gelen mesajlar sadece onun bireysel vicdanında kalıp topluma taşınmasa yani toplumsallaşmasa idi İslam nasıl önce ilk çevreye sonra da diğer coğrafyalara ve nesillere aktarılabilirdi? Biz buna din sosyolojisinde “**dinin objektifleşmesi, toplumsallaşması**” aşaması diyoruz.

Biz din sosyologları sadece din kurucusunun vicdanında kalan (**sübjektif din aşaması**) ve toplumsallaşma (**objektif din aşaması**) sürecini tamamlayamayan bir dini “ölü doğmuş bir cenin” metaforu ile açıklarız.

Dinin objektifleşip yani bireyin vicdanından taşıp dışsallaşıp toplumsallaşması ise “lider” öncülüğünde “**ilk dini grup**” sayesinde gerçekleşir.

“**İlk dini grup**” dini inancın somutlaşıp hayata tutunmasında, “tarihin bir öznesi konumuna yükselmesi”nde yapısal bir öneme sahiptir. Bunu takiben diğer gruplaşmalar ve kurumsallaşma süreçleri ile de dinler teşkilatlanmalarını tamamlayarak (tedvin, temeddün) gelişimlerini tamamlarlar.

Ayrıca bu ilk dini grup arasındaki anlaşmazlık ve ayrılımlar da İslamiyet içerisinde **Şia ve Sünni** diye iki farklı ve etkin damarın oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Her din, Wach'ın deyişiyle, başlangıçta içinden çıktığı sosyolojik çevrenin etkisi altındadır. J. Wach dini tanımlarken onun üç temel yapıtaşına vurgu yapar: “**inanç, ibadet ve grup/cemaat**” (bkz. Şekil: 1). Dolayısıyla “grup/cemaat”, dinin sadece yaşanan ve tezahür eden yönünü değil aynı zamanda yapısal kısımlarından birisini oluşturmaktadır.

Bir dinin oluşumu, gelişimi, kurumsallaşması, parçalanıp fraksiyonlara bölünmesi, rasyonelleşmesi veya mistifikasyona uğraması aslında o dini taşıyan grupların, sosyolojik cemaatin yaptığı şeylerdir. Bir dinin tarihi aslında o din içindeki grup ya da grupların tarihidir.

Din kitlelere ve sonrakilere, yeni nesillere “**sosyalleşme süreçleri**”nden geçerek gelir. Sosyolojide sosyalleşme ajanları, faktörleri denilen aile, akran grubu, cemaatler, okul vb. ile çeşitli kurumlar aracılığı ile birey dinini öğrenir. Hiç birimiz dinimizi doğuştan keşfetmeyiz. Onu araştırarak seçmeyiz. Çünkü din sosyalleşme sürecinde öğrenilir. Dolayısıyla dini gruplar konusu dini sosyalleşme konusu ile de yakından alakalıdır

Dini grupları incelemek de aynı şekilde toplumun dini yapısı hakkında çalışmak demektir. Grup, başlı başına sosyolojiyi diğer dallardan ayıran, bilimsel olarak kolektivitelyi incelememize imkân veren bir olgudur. Din sosyolojisi için de durum aynıdır. Bizler sosyolojik anlamda tüm Hristiyanları, tüm Budistleri, İslam ümmetini inceleyemeyiz. Ancak onun içindeki grupları bilimsel olarak ve diğer toplumsal olgularla etkileşim içerisinde inceleriz. Bu nedenle olsa gerek **Max Weber** din sosyolojisini “.....dini grupları inceleyen bir bilim dalıdır” şeklinde tanımlamıştır.

Gruplar, adeta bir **rahim**, bir **matriks** gibi içinde bütün bir gelişimimizi sürdürdüğümüz ama çoğu zaman da fark etmeden içerisinde gündelik yaşantımızı devam ettirdiğimiz yapılardır. Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki, toplumsal grupları öğrenmenin toplumsal açıdan faydaları olduğu gibi bireysel özelliklerimizi anlamada da önemi vardır.

Bilim ve aydınlanma alanında insanoğlunun son dört-beş asırdır en çok tartışmalardan birisi “dinin ‘bireysel bir olgu’ olduğu, kurumsal dinlerin tarihsel süreç içinde toplumsal etkilerle dönüşüme uğradığı” anlayışı idi. Batıda Aydınlanma sürecinde özellikle kilise karşıtlığı bağlamında ortaya çıkan bu anlayış “**doğal teoloji** veya **doğal din**” adıyla anılır. Akım, din ve tanrı duygusunun insanda doğal olarak var olduğu varsayımından hareketle kurulmuştur.

Akımın dayandığı nokta insanda var olan akıla (logos) paralel olarak evrende de akıllı bir varlığın yani “evrensel bir akıl” (evrensel logos) olduğudur. İnsandaki tek yetkin organ olan bu akıl (logos) ile evrendeki büyük akıl/logos iletişim halindedir. İnsan aklını faal tutarsa evrensel akıl ile yani Tanrı ile iletişime geçebilir. Presokratiklerden Platon ve Aristo’ya oradan Stoacılar, Farabi, İbn Sina, İbn Tufeyl ve Rasyonalistler yolu ile Aydınlanma yüzyılına gelene kadar farklı şekillere girse de ana tema aynı idi: “İnsanda tanrıdan bir parça vardır ve bu parça sayesinde onun ile iletişime geçebilir”. Doğal din akımı olarak Aydınlanma yüzyılında çok yaygın olan bu hareket daha sonra “Deizm” olarak kendisini gösterecektir.

Gelinen noktada dinbilimlerinde psikolojik kuramlar güçlenip dinsel deneyimin kaynağı “**Sübjektivizm**” ve “**İndividualizm**” olarak görülürken dini toplumsal ve kurumsal yönü arka plana itilmiş oldu. Dinbilimci ve din psikolojisinin öncülerinden olan William James, dini deneyimi “**kişisel din (personel religion)**” ve “**kurumsallaşmış din (institutional religion) din**” olarak ikiye ayırır.

O dini, tek başına bireyin ilahi olarak kabul ettiği şeyle iletişim halinde iken hissettiği duygu, hal ve hareketleri” olarak tanımlarken bireysel dini duygu ve davranışları birincil, teolojik ve cemaatsel boyutu ikincil dini deneyim kategorisine koyuyordu.

Aileden başlayarak çeşitli grup ve kurumlar bizim inanç, davranış ve alışkanlıklarımızı belirler. Gruplar hakkında bilgi sahibi olmak bireysel inanış, kanaat ve davranışlarımızın nasıl oluştuğunu, aslında bireysel zannettiğimiz inanç ve davranışlarımızın nasıl kolektif yapıların etkisinde gelişip şekillendiğini görmek anlamına gelmektedir.

Halbuki ünlü dinbilimci Joachim Wach dini deneyimin “Sübjektif “ve “Objektif” yönlerine aynı derecede vurgu yaparak dinin “**inanç, ritüel ve cemaat**” olmak üzere üç temel boyutunun olduğunu vurgulamıştır. Wach’a göre cemaat veya dini grup dinin temel yapıtaşlarındandır.

Bütün bunlardan hareketle tekraren denilebilir ki dini grupların incelenmesi sadece dinin toplumdaki tezahürlerinin ele alınmasını değil dinin oluşum ve şekillenişini de incelemek anlamına gelmektedir.

Din incelemelerinde “**metinsel** (textual) yaklaşım” ve “**bağlamsal** (contextual) yaklaşım” biçiminde iki farklı yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. İlki dini incelemede metinsel referanslara odaklanır. İkinci yaklaşım ise dini yaşanan süreçte dil, ekonomi, tabaka, eğitim, siyaset gibi toplumsal yapılarla ve tarihsel süreçlerle değerlendirir

Din insanla alakalı konuları içerir. **Din insan içindir**. İnsan davranışlarını değiştirmek ve hayatımızı düzenlemekle alakalıdır. Dinin ilke ve prensipleri öte dünyada değil bu dünyada gereklidir. İnsan bu ilkeleri bireysel olarak değil toplumsal bir çevrede ve toplumsal bir süreç içerisinde edinir.

Neden “Cemaat” Değil de “Grup” Kavramı?

Dini topluluğu ifade etmede grup kavramı yerine “cemaat” kavramının da sıkça kullanılmakta olduğunu görürüz. Bunun sebepleri arasında, grup kelimesinin yeni ve Latince kökene sahip olmasını, cemaatkelimesinin ise eskiden beri süregelen bir kullanıma ve İslami literatürde yerinin olmasını sayabiliriz.

İbn Haldun Mukaddimesi’nde “toplumsallaşma, bir arada olma, dayanışma, hayatta kalma” gibi olumlu anlamalar (cemaat, ictimaa, ictimaa’iyyat, müctema vb.) açıklar.

“Cemaat” kavramı sosyolojinin ilk dönemlerinde çok yaygın olarak kullanılmakta idi. **Grup** kavramı ise son dönemlerde sosyolojide yaygın olarak kullanılan bir kavram olmuş, “cemaat” başta olmak üzere sosyolojinin ilk dönem meşhur olmuş kavramlarının yerine geçmiştir.

Bu süreçte sosyologlar aşırı teorik genellemelerden ve anlatısal analizlerden kaçarak daha “**somut**” ve “**olgusal**” olana, “toplumsal ilişkiler” alanına yönelmek istedi. Her yer ve zamanda tekrar edilebilen, genel geçerliği olan kavram ve kategoriler arandı. İşte grup kavramı bu arayışın bir sonucu olarak, cemaat kavramına alternatif kullanışlı bir kavram olarak öne çıktı .

Cemaat, daha dar, daha küçük toplulukları ifade etmek için birincil grup anlamında kullanılarak eski anlamı daraltıldı. **Grup**, geniş, küçük, dar, büyük, dış, iç gibi farklı büyüklük ve genişlikteki kolektiviteleri tanımlamada kullanılacak işlevsel bir kavram olmuş oldu.

Örneğin **toplum** en büyük grup olarak nitelendirildi. Bir grup içindeki daha küçük bir grubu ifade etmek için ise “alt grup”, “iç grup” gibi farklı seçenekler kullanılmaya başlandı.

Gelinen noktada **grup**, karşılıklı ilişkide bulunan iki veya daha fazla insan topluluğunu ve bu topluluğun, aldığı ön eklerle farklı niteliklerini ifade ederken; **cemaat** ise birincil ilişkilerle birbirine bağlanmış insan topluluğunu ifade etmede kullanılır olmuştur

Cemaat kavramı din alanında daha sıcak ve samimi bir kullanım alanına sahip olsa da **grup** kavramının belirttiğimiz bu işlevsel ve bilimsel kullanım özelliği din sosyolojisinde de (dini) grup kavramının yaygın biçimde kullanılmasına neden olmuştur.

Grup **Herhangi bir şey ve olgudaki parçaların uyumlu birlikteliğini ve sistemli birliğini ifade eden işlevsel bir kavramdır.** Cemaat İslami literatürde **ayrılığın, dağılmanın, tefrikanın zıddı** olarak olumlu anlama sahiptir.

3. Grup ve Kurum Kavramları Arasında Yapılacak Ayrımının Sınır/sız/lığı

Dini grup çalışmalarında çoğu zaman dini kurum ve dini grup kavramlarının iç içe girdiğini görürüz. Bu çoğu zaman fark edilmez ancak daha da önemlisi aralarındaki nüans ve bu iç içeliğin neden olduğu pek açıklanmaz

Örneğin dini grup tipolojileri denirken kilise, sekt, mezhep gibi kurumlar da sıralanır. Yine doğal dini grup konusu ele alınırken aile, millet gibi kavramlar konuya dâhil olur. Görüldüğü gibi burada kurum ve grup iç içe girmektedir. Dolayısıyla **Kurum** ve **grup** arasında zaman zaman geçişler, birbirleri yerine kullanımlar zorunlu olmaktadır.

Kurum ve grup kavramları arasında katı ayrımların zorluğu “grup” ve “grup benzeri” arasında da geçerlidir. **Toplumsal grup**, bireyler toplamı olarak tanımlanabilir. Toplumsal gruplar başlangıçta bir yapıya ve bir örgüte, ayrıca kolektif bilinç denilebilecek psikolojik bir temele dayanmak zorundadır. Bottomore’a göre aile, köy, ulus, sendika ya da siyasal parti bu bakımdan grup sayılabilir.

Ancak burada **Bottomore**’un dikkat çektiği nokta, **gruplarla grupbenzerleri** arasındaki sınırın değişken olması ve katılıktan netlikten uzak olduğu hususudur .

Grup-benzerleri örgütlü toplumsal gruplar düzeyine yükselebilirler; örneğin kadınların meydana getirdiği grup benzeri topluluklardan kadın haklarını savunan dernekler kurulabilir. Özellikle dini gruplarda buna daha çok rastlarız. Bu nedenle aile, millet, yaş, cinsiyet grupları gibi grup ya da grup benzerlerinin dinden destek alarak daha örgütlü, hatta organizeli bir yapıya büründüklerini sıklıkla görürüz.

II. DİNİ GRUPLAŞMALARIN SOSYOLOJİK ARKAPLANI

TOPLUMSALLAŞMA VE KÜLTÜR

Grup sosyolojisi konusunda ele alınacak en temel kavram “toplumsallaşma” kavramıdır.

Gruplaşma çok somut bir toplumsallaşma çeşididir Grup toplumsallaşmanın hem sürecini hem de sürecin sonucunu gösteren bir kavramdır.

Georg Simmel toplumsallaşmayı “grup ve bireylerin grup birliğinin sürekliliğini sağladıkları ilişkilerin oluşum süreci” olarak tanımlar.

Toplumsallaşma bir çeşit grup oluşum sürecidir, kolektif bilincin gelişip bireylerin toplumsal nosyonlarının oluştuğu, toplumsal rol ve normların edinildiği bir süreçtir.

Toplumsal ortam ve süreçler aynı zamanda bizim dini tutum ve davranışlarımızı, dini yorumlarımızı da etkiler

Sosyal bilimler tarihinde karşımıza ilk Platon ve Aristo ismi çıksa da metinler üzerine bir çalışma bizi Sofistlerle karşı karşıya getirir. Sofistler doğa üzerine düşünmenin yanında insan ve toplum üzerine düşünmeye daha çok odaklanmışlardır.

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinin hemen başındaki birinci Mukaddime’de bu iki görüşe paralel biçimde insanın toplumsallaşmasını şu iki temel üzerine bina eder:

Sofistler, thesei (insan eseri) durum ile physei (tabii, fitri) durum arasında ilk ayrımı yapmışlardır. Buna göre doğanın fitri kuralları yanında insanlar da kendi kural ve normlarını oluştururlar. Sofistlerin toplumsallaşmanın nasıl oluştuğuna dair iki farklı yaklaşıma sahip olduklarını görürüz:

1. Sözleşme Teorisi: Bu yaklaşıma temel teşkil eden görüşler Protagoras ve Antiphon tarafından ileri sürülmüştür. Onlara göre, toplumlar ve onun teşkilatlanmış hali olan Devlet, insanların yok olmamaları için birbirilerine dayanma ihtiyacı duymalarından kaynaklanmış ve karşılıklı içtenlikli mutabakata dayanan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

2. Güç Teorisi: Bu yaklaşım toplumsallaşmanın ve sonuçta ortaya çıkan bütün kanun ve oluşumların bir güç ilişkisinden doğduğunu savunur.

Burada güç kazanmak için mi yoksa güçsüzleri korumak için mi toplumsal sistemin kurulduğunu açıklayan iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. İbn Haldun Mukaddime adlı eserinin hemen başındaki birinci Mukaddime’de bu iki görüşe paralel biçimde insanın toplumsallaşmasını şu iki temel üzerine bina eder.

1. İnsanın zayıf doğası gereği bir araya gelip “ictimâileşerek” diğer canlılardan daha güçlü bir yaşam alanı oluşturmayı başarabilmiştir. Dolayısıyla göre insan “ictimâileşme, düşünme ve ele sahip olma” sayesinde ümran’a günümüz deyişiyle kültür ve medeniyete ulaşabilmiştir

2. insanın bir araya gelmesinden ve akabinde oluşturduğu ümranın yani kültür ve medeniyetin doğurduğu sonuçlardan daha çok sorunlardan korunması için “yasak/haram” ve “yasakçı” adını verdiği kurumun doğmasının gerektiğinden bahseder. İnsanın hayvanlardan korunmak için ürettiği silahları insana çevirdiğinde diğer insanları koruyacak ve kötülükleri önleyecek bir yasakçı gerekmiştir. Bu yasakçının aynı zamanda diğer insanlardan daha güçlü (kahr-u galebe) bir niteliğindedir İbn Haldun vurgu yapmıştır ki devlet ve iktidar demektir.

İbn Haldun’un toplumsal yaşamı vurgulamada “ictima” yanında kullandığı özel kavramı “ümran” çok ilginç bir etimolojik anlama sahiptir. Ümran ömür, yaşam, imaret, mamur etme vb. anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun ümran kavramı içerisine “toplucu yaşamı sürdürme anlamını ama bunu imar faaliyeti ile yaparak sağlama yani bizim günümüzde kültür ve uygarlık terimleri ile ifade ettiğimiz şekilde anlamları dahil etmektedir.

Toplumsallaşma konusunda dikkatedilmesi gereken en önemli kavram “doğa-kültür” kavramıdır. Doğal ve kültür ilk başta zıt gibi görülmekle birlikte aynı zamanda birbirleri ile ilişkili kavramlardır. Doğal, kültür öncesi durumu, ifade eder. Tabii çevre ile daha yakın olmayı, **doğal**, kendi kendine olan, insan tarafından planlı, sistemli yapılmayan toplumsal durumu ifade eder.

Kültürel ise doğadan ayrışmayı ifade eder. İnsanın üretimlerinin toplamı olan kültür, doğanın içinde, doğadan yararlanarak doğadan uzaklaşma ve ondan başkalaşmadır.

Ümrani yani toplumsallaşarak bir arada ihtiyaçlarını karşılayıp (tarım, ziraat, zanaat vb.) bir de bunun üstüne imar faaliyetleri yaptığında kültürel olanı, Haldunyen literatürle söyleyecek olursak **“temeddün”ü** yaratmış olur.Doğa ile birlikte olduğu durum ile doğadan ayrılıp kültür ve medeniyetle onu dönüştürmeye başladıkça yabancılaşma gerçeği ile de karşılaşacaktır.

Haldunyen sosyolojiye göre insan toplumsallaşmasından itibaren “iki tür ümran”ortaya koyar: Ümran-ı bedevi (kır kültürü) ve Ümran-ı hadari (kent kültürü). İlk şehir öncesi kabile düzeyinde bir kültürdür .

İbn Haldun, halkın sert biçimde yönetilmesini, sert kanunlarla halk ve eğitilen kesimin maruz kaldığı pasifize olma ve silikleşme durumlarını **“ahkam tırnakları ile halka zarar verme”, “ilmin asabiyeği zayıflatması”** gibi tabirlerle ele almaktadır. Dolayısıyla İbn Haldun toplumsallaşmayı olumlu ve olumsuz yanlarıyla ele almaktadır.

“Bireysel”ve “Toplumsal”Arasında Toplumsallaşma

Toplumsallaşma sürecinde “bireysel özellikler mi yoksa toplumsal özellikler mi ağır basar” sorusu çokça sorulur.İnsan denen çok yönlü varlığı anlamak için her iki yaklaşımın da gerektiği gibi kullanılması gerekmektedir. Zeka, kalıtım ve diğer bireysel faktörler toplumsallaşma sürecinde farklı grupların etkileşimi ile meczolunarak sosyal kişilik ortaya çıkmakta;İnsan toplumsallaşma sürecinde insan olmaktadır.

Sosyal bilimlerde kültürel çevre dışında yetişen insanların toplumsallaşma sorunlarıyla alakalı örnekler vardır. 1800’lü yıllarda Fransa’da ormanda bulunan Aveyron’luKurt çocuk bunlardan birisidir. Yine 1920 yılında Hindistan’da ormanda Amala ve Kamalaadlı "Kurt çocuklar"bulunmuştur. Araştırmacıların bu vakadan çıkardıkları sonuç, “tam insan olmak istiyorsak hayatımızın ilk evresinden itibaren toplumsallaşma sürecine katılmak zorundayız” olmuştur.

Toplumsallaşma sürecindeki bu karşılıklı etkileşim durumunda birey ve kültür-grup arasında “iki durum” söz konusu olur:

Çatışma ve Uyum

Çatışma: Bu durum toplumsal olgunun gerekleri ile bireysel arzular arasındaki arzular arasındaki uyumsuzlukta ortaya çıkar. Öğrenci için eğlenmek, uyumak bireysel hazları ifade ederken eğitim kurumunun kendisinden beklediği çalışma, ödev, sınav gibi kurallar ise öğrenciyi rahatsız edecektir.

Uyum: toplumsallaşma sürecinde bireyin grup normlarına gönüllü olarak katıldığı yani birey ve toplumsal normlar arasında bir uyumun da varlığı söz konusudur. Örneğin, öğrenciler hedefleri ve ileride kazanacakları statü açısından üniversite eğitimi almaya çok önem verirler. Bu nedenle onu elde etmek için sınava hazırlanma veya üniversitenin öğrencisi olmak için gerekli mensubiyet konularını isteyerek de gerçekleştirirler.

Sadece bireysel etkileri veya toplumsal etkenleri baz almak doğru değildir. İkisinin karşılıklı etkileşimine dikkat etmek gereklidir.

Toplumsallaşma ve bu süreçte oluşan davranışlar, bireyin kendi içinden ve onu çevreleyen kültür ve gruplardan gelen etkilerin ortak ürünüdür. İnsan yalnız kültürü öğrenen değil aynı zamanda kültürü yaratan bir varlıktır. Bu diyalektik ilişki içerisinde insan bir taraftan toplumu, kültürü oluşturmakta diğer taraftan da **“sosyal şahsiyet”** dediğimiz birey ortaya çıkmaktadır.

Toplumsallaşma Sürecinde Toplumsal Etkilerin (Uyarıcı) Sınıflandırılması

Toplumsallaşma sürecinde toplumsal uyaran durumları M. ve C. Şerif’ler iki ana başlıkta sınıflandırmışlardır:

1-Diğer insanlar ve 2- Kültürel ürünler.

1-Diğer İnsanlar

1-Uyaran olarak diğer bireyler :En fazla farkında olduğumuz toplumsal uyaran durumudur. Diğer insanların bizim için bizim de onlar için uyaran işlevi gördüğümüzü biliriz. Birbirimizden etkilenir tutum ve davranışlarımızı karşımıza göre ayarlarız.

2-Uyaran durumları olarak gruplar:

Toplumsallaşma sürecinde “sosyal etkilenme” en etkin biçimde gruplar içinde olur. Bir grubun üyeleri ile diğer grupların üyeleri arasındaki ilişkilere gruplararası ilişkiler adı verilmektedir.

3. Kitle içi etkileşim: Kitle (yığın) içi etkileşim, hem kişiler arası ve hem de grup ilişkileri altında sınıflandırılmayan durumlardır. Örneğin seyirci toplulukları, maç, yarışlar, gösteri kalabalıkları, geçici dini, milli toplantılar kitle içi etkileşime örnektir.

2. Kültür (Maddi ve Maddi olmayan)

Bir dini grubu incelerken sadece oradaki insanlar arasındaki ilişkileri, liderle bağlarını vb. incelemek yeterli olmaz. Bağlı oldukları daha geniş kültürel çerçeveyi, yaşadıkları mekân ve kullandıkları araçları, teknolojik ürünleri, yeni iletişim teknolojilerini, eskiden farklı yeni beğeni ve alışkanlıklarını (kültürel değişme) vb. hesaba katmak gerekir.

“**Kültür**” nedir? Kültür, İbn Haldun’un “ümran”, Latinlerin “culture”, Ziya Gökalp’in “hars” şeklinde ifade ettikleri bir kavram. Kültürü genel olarak “doğanın insan ürünü olan kısmı” biçiminde tanımlayabiliriz. Kültür insanın ürettiği her şeydir.

Maddi kültür (mimari, araçlar, teknoloji) ile **maddi olmayan kültür** (değerler, adet ve gelenekler, inançlar vb.) birbirinden ayrılmayacak şekilde sıkı ilişki içindedir ve birbirlerini etkilerler. Örneğin, sahip olduğunuz maddi kaynaklara göre ibadethanelerinizi değişiklik gösterir. Ağaç, tahta ve taştan tapınaklar gibi. Tapınak nasılsa içindeki kural ve kaideler de ona göre farklılık gösterir.

Kültürün Öğeleri

Kültürün standartlarını belirlemede etkin olan “Değer”, “norm” ve “semboller” kültürün asli unsurlarını oluştururlar

1-Değerler, hedef ve davranışlarımızı belirlemede bize doğru ve yanlış tespit etmede yardımcı olan temel standartlardır Değerler toplumsal olarak hedeflenen soyut kabulleri ifade eder. Toplum değerlerle ayakta durur. Değerler sayesinde toplumsal kontrol ve düzen sağlanır. Kavramsal olarak bilinir, coşkusal olarak yaşanır ve ortaklaşa paylaşılıp önemsenir

2-Normlar, insanların, grup ve kurumların nasıl davranmaları gerektiği konusunda beklentilerdir.

Örneğin, vatanseverlik bir değerken bayrağa saygı bir normdur. Uyulmadığı zaman müeyyidesi vardır.

3-Semboller, belirli durum veya olayı anlamlandırmamızı sağlayan şeydir. Kendi başlarına değil bir kültür içinde anlam kazanırlar. Saç, sakal, bıyık, başörtüsü, hilal gibi unsurların her birinin farklı sembolik anlamı vardır.

Dini semboller, doğal dinlerde maddi bir nesne, Hristiyanlıkta bir beden, İslamiyet’te dilsel söz biçiminde ayetişaret şeklinde veya bina (Beytullah) olarak karşımıza çıkar. Kutsala semboller sayesinde dokunur, canlı olarak tahayyül eder ve inancımızı pekiştiririz. Semboller dini grubun kutsalla hem temas kurmasını, hem de kutsal değerler etrafında bir olup bütünleşmesini sağlar.

TOPLUMSALLAŞMA TEORİLERİ VE SOSYOKÜLTÜREL KİŞİLİK

Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürünü olarak toplumsallaşma sürecinde şahsiyetini nasıl oluşturduğu konusunda sosyolojide çeşitli toplumsallaşma teorileri vardır.

1. İbn Haldun: Asabiye Teorisi

İbn Haldun insanı doğuştan kalıtsal olarak getirdiklerinin değil “toplumsal çevresinin ürünü” olarak tanımlar. İbn Haldun Fıtrat gözlemleri yanında “fıtrat hadisi”ne dayanmaktadır:

İbn Haldun çocuğun sosyalleşmesinde iyi eğitim alması için gerekli pedagojik kurallara değinir. En önemlisi de toplumsallaşma sürecinde eğitimin ve hukuk normlarının çocuğun enerjisini ve girişimci mücadelecili doğasını (fıtratını) bozacağını savunur. Bu nedenle eğitim alan öğrencilerin eğitim almayanlara oranla daha ürkek, korkak ve asabiyesi zayıf kişiler olacağını iddia eder.

1-Asabiye: İbn Haldun’un toplumsallaşma teorisinin merkezi kavramlarının başında “asabiye” yani sosyal dayanışma kavramı vardır. İbn Haldun’a göre “asabiye” toplumsal dayanışmanın, enerjinin ve biraradalığın temel oluşturucu gücüdür.

Asabiyeti güçlü toplumlar, güçlü toplumsal yapılar ve devletler kurar. Eğitimli topluluklar İbn Haldun'a göre bunların dışındadır.

2-İhtiyaçlar: İbn Haldun'un toplumsallaşma teorisinin ikinci kavramı "ihtiyaçlar"dır İnsan birey olarak tam anlamıyla geçimlerini sağlayamaz. Bu nedenle toplu yaşamak ve dayanışmak zorundadır ki yaşamak için gerekli ihtiyaçlarını karşılayabilsin.

Başka bir deyişle ihtiyaçlarına göre insanoğlunun toplumsallaşması farklılık gösterir ve Ona göre **Bedevi** (yaban-kır) ve **Hadari** (şehir) umran şeklinde "iki farklı toplumsal tip" ortaya çıkar. Bu her iki toplumsal duruma göre de bireyin sosyalizasyonu farklılık gösterecektir. Kırdaki yaşayanlar hayatın zorlukları nedeniyle dayanışma-asabiyeleri güçlü olur. Şehirdekilerin ki ise tam tersi dayanışmaları zayıflar.

2. Durkheim: Kolektif Temsiller Teorisi

Durkheim, 'kolektif temsil' teorisinde, "bireyin kendi grubunun davranışını benimseyerek toplumsallaştığı" fikrini ısrarla savunur. Ona göre bireyin düşünce ve davranışları "kolektif temsil" tarafından belirlenmektedir.

Kolektif temsil, bir insan grubu tarafından ortaklaşa benimsenen fikirler bütünü, davranış kalıpları, tutumlar ve değerler anlamına gelir .

Durkheim **kolektif temsilleri** bireylerin psikolojisi tarafından açıklanamayan sosyal gerçekler olarak ele almıştır. Kolektif temsiller bireysel bilinç düzeyine indirgenemezler; bireyleri aşarlar, çünkü varlıkları özel bir bireye bağlı değildir

3. Mead: Toplumsal Benlik Teorisi

Benlik, kişinin geniş bir toplumun parçası olarak kendini farklı bir birey şeklinde görmesidir. Mead'a göre insan toplumunu kendine özgü biçimde oluşturan şey benliktir. Benliği de yaratan toplumsal deneyimlerdir aynı zamanda. O benliği bireysel-biyolojik öğelerden ayırmış ve onu kişinin başkalarıyla ilişki halinde kendisi hakkında düşünebilme yetisi olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla benlik hem özne hem de nesnedir.

Mead buradan benliğin biyolojik ve toplumsal ikili karakterine vurgu yapmaktadır. Benlik bu ikili özelliğin, biyolojik bireysel dürtüler ile toplumsal deneyimin bir sentezidir

4. Freud: Yapısal Kişilik Teorisi (Psikanalitik Yaklaşım)

"Yapısal kişilik teorisi" olarak isimlendirilen teori "Psikanalitik yaklaşım" olarak da adlandırılmaktadır Freud'a göre insan ruhu iki çelişkili dürtüye sahiptir: **haz, libido** (yaşam güdüsü) ve **saldırganlık ölüm güdüsü**. Freud bu iki güdüden yola çıkarak Yapısal kişilik teorisini oluşturmuştur.

Freud'un yapısal kişilik teorisi **üç** ana unsurdan oluşmaktadır: "**id** (alt ben), **ego** (ben) ve **süperego** (üst ben)". Kişilik bu üç yapının etkileşiminden oluşur.

1-id (alt ben, bilinçaltı), haz ve saldırganlık dürtülerini de içeren ruhun en ilkel yönünü ifade eder. Biyolojik arzu ve dürtülerin yatağıdır ve bireysellik içerir. İsteklerin, arzuların, tatmin edilecek güdülerin yatağıdır. Acıdan kaçınır ve haz, zevk ilkesine göre çalışır, doyum peşinde koşar.

2-. Ego (ben), İnsanın dış dünya ile uyum içerisinde yaşamasını sağlayan akıl ve bilinç denilen yönüdür. Ego çevre ile etkileşim içerisinde ortaya çıkar. Çocukluktan itibaren id istekleriyle ego'ya sürekli baskı yaparak bilinç düzeyine çıkmaya (isteklerini gerçekleştirmeye) çalışır.

Dolayısıyla ego, id'in istekleri ile toplumsal norm ve kuralların, din ve ahlak ilkeleri arasında denge kurarak davranış bilinç düzeyinde ortaya çıkarır. Gerekliyse bazı arzu ve istekleri engeller, bazılarını erteler, bazılarını onay verir.

3-Süperego: Bireyin çocukluktan itibaren toplumsal çevresi ile etkileşim sonucu başka bir deyişle toplumsallaşma süreci sonucunda gelişir, Kişiliğin ahlaki ve toplumsal norm ve kuralları içeren yönüdür .Kişini ego'su, süperego'nun yasakları, kuralları ile id'in talepleri arasında sağlıklı denge kuramazsa çatışma, kurabilirse ahlaki denge sağlanır.

Sonuç olarak **id** kişilik sistemimizin biyolojik yapısını, **ego** psikolojik yapısını ve **süperego** da toplumsal yapısını oluşturur denilebilir.

Platon ve onu takip eden İslam ahlak teorisyenleri ve mutasavvıflar insan ruhunu analiz için üçlü (**şehevî ruh** (haz), **gazabî ruh** (saldırganlık) ve **aklî ruh** (bilinç)) sistematîği kullanmışlardır.

Dini Toplumsallaşma

İnsanı aşan, aynı zamanda da onu içine alan bir sisteme inanmayı ifade eden din, toplumsal boyutta diğer sosyal yapılarla daima etkileşim halindedir.

Din kültürel bağlamda gelişir ve bu anlamda toplumsal bir olgudur. İnsan, dinsel davranışları toplum içinde kazanır. Dinsel davranış, öğrenilen bir davranıştır ve toplumsal süreç içerisinde edinilir.

İnsanlar dini bilgi, inanç ya da ibadet alışkanlıkları ile doğmazlar, bunları sonradan edinirler. Bu bilgileri insanlar, toplumsal bir etkileşim süreci içerisinde başkalarından öğrenerek içselleştirirler. Kısacası din, toplumsallaşma sürecinde öğrenilir.

Dini toplumsallaşma, bireyin, sosyo-dini bir bağlam içinde toplumun dini normlarını, inanç ve uygulamalarını öğrenmesi ve özümsemesi süreci olarak tanımlanabilir.

Toplumsal çevre ve onun bireye sunduğu modellerin kişinin dindarlığının oluşumuna etkisi büyüktür.

Dini toplumsallaşma **iki** perspektiften ele alınabilir. **İlki**, süreci bireysel açıdan değerlendiren bir yaklaşımdır. Buna göre toplumsallaşma, bireylerin, dine ilişkin kendi bilinçliliklerini geliştirdikleri, dini açıdan kendi davranışlarını değerlendirmeyi ve başkalarıyla ilişki kurmayı öğrendikleri bir süreci ifade etmektedir.

Grup ya da toplumu ifade eden **ikinci** perspektifte ise toplumsallaşma, sosyo-kültürel sürekliliğin, dinsel kurumların bir işlevi olarak kazanıldığı bir süreci ifade etmektedir.

DİNİ GRUPLAŞMALARIN TOPLUMSAL BAĞLAMI: TOPLUMSAL GRUPLAR

Gruplar hayatımızı sarıp çevreleyen en önemli toplumsal gerçekliklerdir. Hepimiz çok çeşitli gruplara aitizdir. Aile gibi kimi temel grupların ise içinde yetişip kimliğimizi ve kişiliğimizi oluşturmuş, örneğin kimi dini gruplarda da dini kimliğimizi şekillendirmişizdir

1-Grup kavramı ve Özellikleri

Grup şüphesiz toplumsal bir durumu ifade eder. Ancak toplumsal durumlar çeşitlidir. Bunları kabaca ikiye ayırabiliriz:

i. Birliktelik durumları; ii. Grup durumları

Birliktelik durumunda yer alan kişilerin statü ve rol ilişkileri yoktur. Dolayısıyla da birbirlerine karşı belirli beklentileri yoktur. Grup durumunda ise bunun tam tersi söz konusudur.

Birliktelik durumları grup olarak görülemez. Örneğin “fiziki olarak bir şekilde bir araya gelen insanlar” grup olamaz. Bunlara **yığın** deriz. Yine “bazı ortak özellikleri paylaşan insanlar” da grup sayılamaz. Bunlara da **kategori** deriz.

M. ve C. Şerif’in **grup** tanımı, birbirleri ile statü ve rol ilişkileri içinde bulunan kişilerden oluşan ve en azından grubu ilgilendiren önemli meselelerde üyelerin davranışını düzenleyen kendine ait bir dizi değer ve normu olan toplumsal bir birimdir .

Grupları anlama için onların özelliklerini bilmek önemlidir:

1- Grupların toplumsal bir birim olması, bir grubun diğerinden kendisini ayıran bir sınıra sahip olmaları anlamına gelir.

2- Grupların toplumsal yapıları vardır. Her grup içinde sosyal tabakalaşma ve sosyal statü dağılımı mevcuttur.

3- Grup üyeleri sahip oldukları statüye göre kendi rollerini oynarlar.

4- Grup üyeleri belirli ortak ilgi ve değerleri paylaşırlar. Bunlara bazı gruplarda özenle sahip çıkılır, bazılarında ise son derece belirsiz olabilir.

5-. Grup eyleminin yöneldiği bazı toplumsal hedefler olmalıdır. Her grubun farklı biçimlerde farklı amaçları vardır.

6- Her grubun görelî de olsa bir sürekliliği olmalıdır. Zaman içerisinde her şey değişirken görece bir dayanaklığa sahip olmalıdır.

2. Grupların Sınıflandırması

Sınıflandırma ve kategorileştirme sosyolojisinin çok etkin alanlarından birisidir. “Bir konuyu en iyi nasıl anlarsınız” sorusunun cevabı, “önce onu parçalarına ayırmak sonra da parçaları arasında ilişki kurarak yorumlamaktır”. Sınıflandırma, bir bütünün birimlerini düzenli bir biçimde belli ölçüler ve terimlerle betimleyerek ayırma işlemi olarak tanımlanabilir.

Grup sınıflandırmaları farklı şekillerde yapılabilir. Bunlara değinelim.

2.1-Dikotomik (ikili karşıt) Sınıflandırma

Dikotomik gruplandırma en yaygın sınıflandırmalar arasında yer alır. Sözlük anlamı “ikiye bölme, ayırım” demek olan dikotomi, literatürde yalnızca iki kategorisi olan değişkenleri ifade etmekte olup, “sadece birbirinin zıddı iki değer alabilen değişken” anlamına gelmektedir.

Sosyolojide ünlü dikotomi örnekleri arasında Tönnies’in “cemaat ile toplum ayrımı”, Durkheim’in organik ve mekanik dayanışması, Cooley’in birincil-ikincil grupları, Tocquville’in kitle ve elit kültürü gibi.

1-İbn Haldun (ö. 1406): Bedevi – Hadarî Ümran

İbn Haldun toplumsal dayanışmayı Bedevi ve Hadarî olmak üzere ikiye ayırır. Çok net biçimde dikotomik bir ayırmadır.

1-Bedevi Ümran (Kır Dayanışması): Bu dayanışma tipi kırsalda yaşayan bedevilerin oturduğu ve dolaştığı her bölgeyi, göçebelikten yarı göçebelîğe ve hatta kısmen göçebe köylü hayatına kadar her durumu içine almaktadır.

Daha sıcak, samimi ilişkilerin olduğu, uzmanlaşma ve bireyselleşmenin olmadığı daha kolektif, mücadeleci ve kan bağına dayalı topluluklar söz konusudur.

2- Hadarî Ümran (Şehir Dayanışması). Hadarî Ümran şehir hayatına veya yerleşik hayata karşılık gelmektedir. İbn Haldun’a göre hadarîliğin de kendi içinde dereceleri mevcuttur.

Kır toplumunda yaşayan gruplar daha kolektif ve dayanışma ruhu içerisinde dirler.

Kenttekilerden daha cesur, iyiliğe ve erdeme ötekilerden daha kabiliyetli ve daha zekidirler.

2. E. Durkheim (ö.1917): Mekanik -Organik Dayanışma

Durkheim sanayi toplumunda ortaya çıkan yeni dayanışma türlerini sınıflandırmada ikili yöntemi kullanmıştır. Ona göre toplumsallaşmayı doğuran dayanışma mekanik ve organik olmak üzere ikiye ayrılır:

1- Mekanik dayanışma: Benzerliklerden kaynaklanan dayanışmadır. Bu dayanışma türü üzerine kurulu gruplarda bireyler arası farklılık azdır. Ortak bilinç bireysel bilincin önündedir.

2-Organik dayanışma: Modern sanayi toplumları Durkheim’e göre bu özelliktedir. Bu dayanışma türü üzerine kurulu gruplarda bireyselleşme, toplumsal farklılaşmanın ön plana çıkmıştır. İşbölümü yaygınlaşmıştır. Kolektif ortak nitelikli dayanışma azalır. İntihar vakaları sıklaşır

3- F. Tönnies (ö. 1936): Cemaat - Toplum

Tönnies’in cemaat (gemeinschaft)-dernek/toplum (gesellschaft) şeklindeki ayrımı sosyolojide çok yaygın biçimde kullanılır.

1- Cemaat/topluluk (Gemeinschaft): Tönnies’e göre “cemaat/topluluk” birarada, çok yakın, özel, aralarında yoğun ilişkiler içinde yaşayan gruplardır. Bu tarz gruplarda ilişkiler samimidir, ortak bir irade söz konusu olup güçlü bir “dayanışma” ruhu söz konusudur.

Cemaat bilinci ve duygusu, dayanışma ruhu cemaatlerde önemli olsa da zaman zaman “rekabet” söz konusu olabilmekte ve cemaatin temsili açısından mücadeleler de olabilmektedir. Buradaki rekabetin yumuşak geçişle olması durumunda grup birliği devam etmekte, sert olması durumunda ayrışmalara ve yeni gruplaşmalara neden olabilmektedir.

2-Dernek/Toplum (Gesellschaft): Dernekleşme ve toplumlaşma kamusal yaşamı ifade etmekte olup buralarda “bilinçli ve gönüllü üye olunan gruplaşmalar” söz konusu olmaktadır. Bu gruplarda para ekonomisi ve rasyonalite ön plandadır.

Tönnies bunlara “ekonomik çıkarlar”larla ilgili grupları örnek gösterir. Modernleşme sürecinde cemaat yerini dernek/topluma tipi gruplaşmalara bırakmıştır.

4-. C. H. Cooley (1929) Birincil ve İkincil Gruplar

Cooley’in ayrımı grupların işleyişleri ve somut etkileşimlerini incelemede kullanışlıdır.

1- Birincil (Primary) Gruplar: Yüzyüze, sözlü yakın ilişkilere dayalı, informel ve uzun süreli gruplardır. Birlikte, ortaklaşa, yakın ilişkiler odak kavramlardır. Biz kelimesi sıkça söylenir.

İnsanın ilk ve en belirgin eğilim ve davranışları birincil gruplarda oluşur. Birincil gruplar aynı zamanda “iç-grup” olarak adlandırılabilir. İç grup, “kişinin ait olduğunu hissettiği, kendisini onunla özdeşleştirdiği” gruplardır. Diğer insanları dış-grup olarak görmeye başlar. Dış-grup ise “tümüyle yabancı olduğu ve rakip olarak gördüğümüz” gruplardır.

2-İkincil (Secondary) Gruplar: Belirli bir hedefe veya göreve yönelik olan ve genellikle istihdam veya eğitim ortamlarında bulunan nispeten kişisel olmayan ve geçici ilişkilerden oluşan gruplardır.

ikincil gruplar içindeki ilişkiler, dar güncel ilgi alanları veya hedefler etrafında düzenlenir. Etkileşim sınırlı kurallara göre belirlenir. Örneğin öğrenci ve hoca arasındaki ilişki gibi.

5- Robert Redfield (ö. 1958): Folk/Küçük topluluklar (Küçük Gelenek) - Kent (Büyük Gelenek)

Özellikle antropolojide ikinci adlandırım yaygın olarak kullanılır.

1- Folk topluluklar (Küçük Gelenek): Küçük folk topluluklar Redfield’e göre dünya nüfusunun dörtte üçünü oluşturur.

Redfield dört kategoride tanımlar. Bunlar: Ayrılık, topluluğun sınırlarının net olmasını; Küçüklük kişisel gözlemde net biçimde görülebilir olma, ; homojenlik, cinsiyet yaş gibi sınıfların benzer özellik gösterebilmeleri, meslek ve işgücünün diğer nesillere değişmeden aynen devam etmesi; kendine yeterlik, üyelerinin ihtiyaç ve gereksinimlerinin tümünü karşılayabilme.

Küçük folk tipi topluluklar Daha çok sözlü, belli adet ve geleneklerle gündelik hayat içerisinde devam eden bir yaşam pratiğine sahiptir.

2-Kent, Büyük gelenek, medeniyeti temsil eder ve kentli elit kesime aittir. İbn Haldun’un hadarı toplumuna benzer. Kente ait olan yazılı kültürü, büyümeyi, çeşitliliği, işbölümünde artışı, uzmanlaşmayı, yüksek kültürü ifade eder. Buna ait olan dayanışmaya sahip grupları içine alır.

Redfield’in küçük gelenek büyük gelenek ayrımı kültürel çeşitliliğin analizinde sosyoloji ve antropolojide yaygın biçimde kullanılmıştır. Bizi ilgilendiren yönü itibarı ile din sosyolojisinde de çokça kullanılmıştır.

2.2. Çoklu Sınıflandırma

G. Gurvitch’in Çoklu Grup Sınıflaması Gurvitch, toplumsal grupları sınıflandırma çabalarının en ayrıntılı ve kapsamlısını yapmıştır. Bu bağlamda on beş ölçütlü ancak aralarında kesişmelerle altmış üç temel bölüm içeren genel bir grup sınıflandırması şeması çizmiştir. Gurvitch, bu ölçütler ve bunların birbirleri ile ilişkileri bağlamında grup olgusunu anlamaya çalışmıştır.

2.3. Temel Gruplar: Grup İçindeki Sosyal İşlevlere Göre Sınıflandırma

Grup sınıflandırmasında grupların toplumdaki işlevlerine göre sınıflandırmalar da mevcuttur. İnsanlar her toplum ve her zamanda aile, eğitim, ekonomi, din, siyaset gibi alanlarla belirlenen konularda temel ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği ve dayanışma içine girerler.

Temel gruplar birbirleri ile etkileşim içindedirler. Dolayısıyla farklı toplumlarda farklı biçimlere sahip olsalar da tüm toplumlar için evrensel ve gereklidirler.

a. Aile, Hane Grubu: Aynı evde yaşayan küçük bir grup insandır. Çeşitli kültürler, çekirdek aile, karma aileler, paylaşımlı konutlar ve grup evleri gibi farklı hane modellerini içerir. Tüm toplumlar için en temel gruptur.

b. Ekonomi Grupları. İnsanların yaşamlarını, ihtiyaçlarını sürdürebilmek için zorunlu maddi mal ve hizmetlerin üretilip dağıtılmasıdır.

c. Eğitim Grupları. Toplumun kültürünü yeni kuşaklara aktarma işlevi için kurulmuştur. Düzeni sağlayan norm ve kuralları da yeni nesillere bu gruplar aktarır.

d. Dini Gruplar. Dini konuları temel edinen gruplardır.

e. Siyasal gruplar. Kamu düzeni, yönetim alanlarında işlev gören gruplardır. siyasi partiler, mahkeme, hapishane, askeri birlikler bu gruba girer.

2.4.Referans Grupları:

Referans grup. kendimizi değerlendirmek için karşılaştırma yaptığımız, kendimizi ve kendi davranışlarımızı değerlendirmek için model, standart olarak kullandığımız atıf grubudur. Bu tür gruplar "insanların kendi niteliklerini, koşullarını, tutumlarını, değerlerini ve davranışlarını değerlendirirken başvurdukları gruplardır."

Referans grupların **normatif fonksiyonu** vardır, sabit değildirler hayat şartlarımız, görüşlerimiz değiştikçe referans gruplarımız da değişebilir.

Referans gruba üye olmak gerekli değildir. Bir referans grubu, bir üyelik grubu veya üyelik olmayan bir grup olabilir.

Modern toplumlarda bireyin çevresinde birçok grup vardır. Bazısının üyesidir ancak üyesi olmayıp bireyin davranışını düzenleyen yani duygusal olarak bağlı olduğu gruplar da vardır. İşte referans grup kavramı bu ihtiyaçtan yani bireyin deneyim ve davranışına dayanak olan grupların saptanması gerekliliğinden doğmuştur.

Referans grubu **dini gruplar** açısından önemlidir. Dini gruplar genellikle daha doğuştan çevresi için referans grup olarak doğar. Çoğu dini grubun amacı da budur.

2.5. Sosyal Teoriler Bağlamında Grup Sınıflandırması

Sosyal teori, yaşadığımız dünyayı ve karmaşık toplumsal ilişkileri açıklamak için kullanılan ve çoğunlukla aynı konuda yapılmış çoğu bilimsel çalışmanın sonuçlarından yararlanılarak oluşturulan genellemeler ve sınıflamalardır. Kelimenin en geniş anlamı ile üst düzey bir tür kavramsallaştırma ve kategorileştirme.

Sosyal teori deyince sosyolojide akla hemen üç temel teori gelir: "**İşlevselci, çatışmacı ve Sembolik etkileşimci teoriler**". Bu üç teori sosyolojide toplumsal olguları açıklamada kullanılan üç temel perspektifi ifade eder.

Bize göre iki farklı sosyal teori grubu vardır:

1-. İlki genel olarak tüm toplumsal olguları açıklayan teorilerdir ki belli bir dönemdeki toplumsal olguları açıklamada değil genel olarak toplumsal olgulara dair bizlere perspektifler sunarlar.

2-. ikincisi ise belli bir döneme ait ve diğer dönemlerden çok farklılık arz eden yeni toplumsal olguları açıklama ve analiz etmede bize yardımcı olurlar. Örneğin, geleneksel sonrası dönemi açıklamada modern sosyal teori; modern sonrası dönemli açıklamada postmodern veya post-endüstriyel sosyal teori, yine enformasyon veya risk toplumu sosyal teorisi gibi.

Belli başlı sosyal teorileri ve o teoriler içinde anlam kazanan yeni grupları kısaca şu şekilde açıklayabiliriz.

1-Enformasyon Toplum Teorisi ve gruplar:

Enformasyon toplumuyla birlikte dini gruplarda yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Grupların "işlevleri ve yapılarında değişiklikler olmuştur". Bu durumun aşağıdaki diğer sosyal değişim süreçlerinde de olduğuna dikkat edilmelidir. Buna göre "ağ toplulukları", "sanal cemaatler, gruplar" vb. olarak adlandırılan yeni grup türleri ve tipleri ortaya çıkmıştır.

2-Sekülerleşme Teorisi ve Gruplar:

Sekülerleşme süreci Batıda Aydınlanma süreci ile başlayan ve sanayileşme ile belirginleşen bir süreçtir. Modernleşme süreci ile de tanımlanabilir.

Bu teoriye göre dini alanda “Geleneksel dini grupların zayıflaması”, Dini kimi kurumların “ortadan kalması” ve “Dini tekelin kırılması (kilise, şeyhülislamlik gibi kurumların zayıflaması)”, “bireyselleşme ağırlıklı dini gruplar”, “dini gruplarda çoğullaşma” gibi durumlar söz konusu olmuştur.

3-Küreselleşme Teorileri ve Küreselci Gruplar:

Modernitenin ilerlemesi, teknolojiadaki gelişmeler başta olmak üzere başka bir takım nedenlerle ortaya çıkan küreselleşme olgusu gruplar alanında da değişimlere neden olmuştur. “Yerelci, ulusalci, küreselci gruplar” olarak nitelendirilecek kolektiviteler görünmeye başlamıştır. Dini alanda da küresel dini gruplar oluşmuş, “ulusalcı-küreselci dini gruplar karşıtlığı oluşmuştur”.

4-Yeni Sosyal Hareketler Teorisi ve Yeni Toplumsal Gruplar:

Yeni sosyal hareketler teorisi, sanayileşme sonrası oluşan küreselleşme ve enformasyon devrimi vb süreçlerden ötürü oluşan yeni toplumsal durumu ve toplumsal gruplar arasındaki yeni temsilleri açıklamaya çalışır. “Eski sosyal hareketler, gruplar” yerine “Yeni sosyal hareketler” kavramını ileri sürerek yeni grupları tanımlar, sınıflandırır.

5) Risk Toplum Teorisi ve Terör Grupları:

Risk toplumu teorisi modernliğin geldiği ileri teknolojik seviyenin bir takım risklere neden olduğunu ve bunun da toplumsal düzeni ve çağı tamamen değiştirecek düzeyde olduğunu savunur. Risklerin yanı sıra terörün bu süreçte tehdit edici boyutta olacağını da önceden öngörebilen bu teori risk toplumundan terör toplumuna doğru gitmekte olduğumuzu savunmaktadır.

3. Grup Yapısının Oluşumu ve İşleyişi

Her grubun belirli bir yapısı vardır. Grubun yapısı demek o grubun “büyüklüğü, statüsü, rolleri, normları ve bütünlüğü” demektir.

Grubun yapısını oluşabilmesi için bazı bireylerin daha etkili, **dominant** olması bazılarının da etkisiz konumda olması lider konumu ve onun altını ortaya çıkarır. Lidere yakın konumlar için grup içinde kimi çekişme ve manevralar görülür.

Bu etkileşim sürecinde çeşitli katılımcıların statülerinin farklılaşması ve buna paralel olarak rollerin oluşması ile grup yapısı biçimlenir. Aynı zamanda belirli bazı sloganlar, ifadeler ve ilgili standartlar ya da grup normları da doğar. Bütün bunları şöyle ya da böyle gözlediğimizde “bir grubun oluştuğunu” söyleyebiliriz.

Grupların işleyiş ve gelişimini açıklayan birkaç teori vardır. G. Homans tarafından geliştirilen “**klasik teori**”, grupların faaliyetlere, etkileşimlere ve duygulara dayalı olarak geliştiğini öne sürer. Bu teorideki ana unsur, üye olan bireylerin etkileşimidir.

İkinci olarak “**sosyal mübadele teorisi**”, Bu teoriye göre, üyeler ödüllendirilme beklentisi (saygı görme, onur, arkadaşlık, dikkate alınma vb.) içinde sosyal ilişkilere girerler ve bu nedenle ilişkileri sürdürürler.

Üçüncü önemli teori “**sosyal kimlik teorisi**”dir.

Bu teori özetle, bireylerin göze çarpan gruplardaki üyeliklerine dayalı olarak bir kimlik duygusu ve öz saygı kazandıklarını ileri sürer. Bireyler hem genel bir aidiyet duygusu ve hem de gruba aidiyet duygusu kazandırdığı için kimlik gruplarına ait olma ve katkıda bulunma konusunda istekli olurlar.

Grup oluşum ve işleyişini açıklayan en yaygın teori B. Tuckman tarafından geliştirilmiştir. **Tuckman modeli** olarak da bilinir. Tuckman, bir bireyin çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi gelişim aşamalarından geçmesi gibi grupların da benzer aşamalardan geçtiğine dair bir çerçeve model çizmiştir. Tuckman'ın geliştirdiği modele göre, grup gelişiminin beş aşaması vardır:

1-Oluşum, 2-fırtına, 3-norm oluşturma, 4-icraata geçme 5- son verme.

1-Oluşum: Bir grup oluşturmakla ilgilidir. Bu aşama, ya bir görev ya da statü, bağlılık, güç gibi başka avantajlar arayan üyelerle karakterize edilir. Bu aşamadaki üyeler ya yoğun faaliyet türlerine katılırlar ya da ilgisizlik gösterirler.

2-fırtına: Grupta muhtemelen en yüksek düzeyde anlaşmazlık ve uyuşmazlığın olduğu, iktidar çatışmalarının görüldüğü aşamadır. Üyeler genellikle grup hedeflerine meydan okur ve güç için mücadele ederler.

Üyeler çatışmayı çözemezlerse, grup genellikle dağılır veya dağılmaz ve varlığını sürdürür ancak etkisiz kalır

3-norm oluşturma :Bireysel farklılıkların, ortak hedef ve beklentilerin tanınmasıyla karakterize edilir. Bu aşamada grup üyeleri bir grup uyumu ve kimliği duygusu geliştirmeye başlar. Uzlaşma ve işbirliği çabası sonuç vermeye başlar.

4- icraata geçme : faaliyet gösterme aşaması, grup olgunlaştığında ve bir bütünlük hissi kazandığında gerçekleşir. Grubun gelişimin bu aşamasında, bireyler birbirlerini kabul ederler ve anlaşmazlıklar grup tartışması yoluyla çözülür.

5-. son verme.Son verme aşaması grubun dağılması ve sona ermesini ifade eder. Çeşitli nedenlerle grubun varlığı sona erer. Ortak ilkelerin zayıflaması, statü ve rollerin aşınıp kolektif bilinç ve davranışın yok olması, toplumsal değişim gibi hususlar nedeni ile grubun varlığı sona erer.

Dini grupların bu son aşama için özel bir durumu vardır. Dini gruplar doğası gereği aşkın alanla irtibatlı olmaları ve sürekliliğe (inanç ve ritüelleri ile) eğilimli olmaları gibi nedenlerden dolayı bir şekilde kalıcılığı sağlayabilirler.

Dolayısıyla dini grupları konu alan bu çalışmada

1- “birey, grup içinde, yalnız olduğu zamankinden farklı davranır” ilkesi gereği **“etkilenme ve uyma”** ile **2-** “grup içi iktidar ilişkileri” ve **“liderlik” konularını**

3.1. Grubun Birey Üzerindeki Etkileri: Uyma ve itaat

Günümüz sosyal psikoloji araştırmacıları da bu konuda özellikle de küçük gruplar üzerine deneysel çalışmalar yapmış ve Bu sosyal etki araştırmaları sonucunda görülmüştür ki “birey grup tarafından etki altındadır” ve **“birey grup içinde yalnız olduğu zamankinden farklı davranmaktadır”**.

Grubun birey üzerindeki etkilerini somut olarak gösteren önemli araştırmalardan birisi M. Şerif’in 1936’da yaptığı **“Otokinetik Etki”** deneyidir. Şerif’in deneyi otokinetik illüzyona yani “karşıda sabit duran ışığın karanlık ortamda hareket ediyormuş gibi görünmesine” dayanıyor.

Deney iki aşamalıdır.

İlk aşamada, birbirlerini hiç tanımayan kişiler “teker teker” laboratuvara alınıp kendilerine bir odada ufak bir ışık kısa aralıklarla farklı zamanlarda çok defa gösteriliyor. Belirtildiği gibi ışık aslında sabit durumdadır. Ancak deneklere her gösterilişinde ışığın hangi yönde ve ne kadar hareket ettiği soruluyor. Denek önce farklı sayılar veriyor ancak zamanla birkaç ortak sayıda (ama tek bir sayıda değil) karar kılıyor.

İkinci aşamada, Şerif denekleri birkaç kişilik guruplar halinde laboratuvara alıyor ve her gösterilişinde ışığın durumunu yüksek sesle yapmaları istiyor. Önceden birbirinden farklı standartlar geliştirmiş olan kişiler bir araya geldiklerinde, bu standartlarından vazgeçerek “grup halinde tek bir standart oluşturdıkları” görülmüyor.

Bu araştırmalardan çıkan **sonuç**, önce kendi normlarını oluşturan denekler, grup halinde tekrar deneye alındıklarında bu eski bireysel norm ve standartlarını değiştirip grup halinde aldıkları tek bir norm oluşturmışlardır. **“Grup ruhu”** deneysel olarak somut biçimde görülmüştür. Dolayısıyla “birey, grup halinde iken farklı davranmış, gruba özgü tek bir norm oluşturmıştır”. Oluşan **“toplumsal etki”** nedeniyle birey **‘toplumsal uyum’** davranışı sergilemiştir.

S. Milgram 1965’te meşhur **itaat deneyini** gerçekleştirmiştir. çevremizde “bu kişi bunu nasıl yapar”, “böyle bir şey yapılamaz zalimlik” “Dindar birisi bunu nasıl yapar?”, “binlerce masum sivili nasıl katleder?” Kitaptan bu kısmı okuyunuz. Veya **youtuye** yazıp izleyiniz

3.2. Grup Yapısı, Liderlik ve İktidar İlişkileri

Grubun statü ve rol hiyerarşisinde en üstte yer alan kişisi olarak lider grubun en önemli biricik üyesidir. Lider kişisel otoritesini grubun diğer üyeleri aracılığı ile çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kullanır. Grubun yapısını programlatan, faaliyetlerini etkileyen, grup içi iletişimi sağlayan, davranışları denetleme işlevini yürüten kişidir. Ayrıca yaratıcı, örgütleyici, düzenleyici bir kişiliğe de sahip olmak zorundadır.

Başarılı liderlik her bir grubun yapısına göre ve içinde bulunulan duruma göre değişiklik gösterir. Bu anlamda hiç kimse kendi kendine lider olamaz ama her insan eğer grubun ihtiyaçlarını karşılayacak yeteneğe sahip ise lider olabilir.

Liderlik grubun diğer üyeleri ile nispeten kesin ilişki türlerini de içerisine alır. Lider olan kişi bir toplumsal grubun parçasıdır. lider “kendisinden beklenen düzeye ulaşamazsa” yani “grubun gereksinimlerini yerine getiremezse” saygınlığını, hatta statü yapısındaki konumunu yitirir. Tek bir lider tipi yoktur. Bu çeşitlilik içinde genel olarak liderleri dört grupta sınıflandırmanın kapsayıcı ve açıklayıcı olacağını düşünüyoruz. Bizim dörtlü liderlik tipolojimiz şu şekilde:

- 1-Otoriter liderlik. 2-Demokratik liderlik
3-Serbest Liderlik 4- Karizmatik liderlik.

1-Otoriter liderlik. Bu liderlikteki gruplarda işleyiş yukarıdan aşağıdır. Katı bir hiyerarşik yapı vardır. Lider sürekli emir verme, isteme, diğerleri de bunlara uyma pozisyonundadır.

Bu tip gruplarda düzen sağlanması ve hızlı karar alınması kolaydır. Geleneksel kurumlardaki örneğin dini gruplardaki liderliklerde de çoğunlukla bu liderlik tipi görülür.

2-Demokratik liderlik. Meşru gücü kullanan liderlik tarzıdır. Bu liderlik anlayışında işleyiş aşağıdan yukarıdır. Lider gruba danışarak emirlerini verir. Bu, demokratik liderliğin üyelerin katılımını talep ettiği ve fikirlerine saygı duyduğu anlamına gelir. Daha onurlu ve girişimci bireyler yetişir. Ancak fikirlerin çatışması ve kararlara ulaşılamaması kavgaya ve düşmanlığa neden olabilir. Özellikle çağımızda bu tarz yönetim daha fazla kabul görmektedir.

3- Serbest (Laissez-Faire) Liderlik Takipçilere maksimum özgürlük sağlayan liderlik tarzı, özgür liderlik olarak adlandırılabilir. Bu tür bir serbestiyet altındalider, çalışanları üzerinde doğrudan kontrol uygulamaz Üyelere faaliyetlerinde yüksek derecede bağımsızlık sağlayarak bireysel gelişim fırsatı sunar.

Bu tür bir liderlik, ekip üyelerini denetlemeyen, sürekli geri bildirimde bulunamayan liderlerle de ilişkilidir, bu da kötü hizmet, zamanında iş yapamama, kontrol eksikliği ve eksiksonuçlandırmaya neden olabilir.

4- Karizmatik liderlik Doğuştan sahip olunan üstün yönetme kabiliyeti olarak tanımlanabilecek karizma kavramı Weber tarafından, makam otoritesine dayanmayan etki veya izleyenlerin liderde olağan dışı niteliklerin bulunduğu düşüncesine sahip olmaları şeklinde ifade edilmiştir. Lider hayatta olduğu müddetçe en kalıcı ve sorunsuz liderliktir ancak liderin ölümü grubun devamlılığında sıkıntıya neden olur. Grup bu krizi mutlaka aşmalıdır değilse grubun bölünüp dağılması çok kolay olur.

Özellikle dini gruplarda bu eğilim çok yaygındır.

Başka bir deyişle dini gruplarda karizma vazgeçilmez bir kavramdır. Bu nedenle din sosyolojisinde ve dini gruplar sosyolojisinde önemlidir. Karizmatik liderlikte “**şahsiyetin doğuştan gelen kabiliyeti**”, “**kriz durumu**” ve “**izleyicilerinin kurtuluş beklentileri**” üçgenine dikkat edilmelidir.

4. Sapma, Sapkın Gruplar, Kurumlaşmış sapma

Dini gruplar arasında İslamiyet’te, “ehli bidat, ehli dalalet, fırka, şia, gulat, i’tizal”; Hristiyanlıkta “heresi”, Yahudilik’te “kefira” gibi sapma anlamına gelen kavram sıklıkla karşımıza çıkar. İlk dini grubun oluşumu ve şekillenmesi sonrası baş gösteren ayrılma, sapma gibi olaylar, iç grup içinden doğan dış grup oluşumları, karşılıklı muhalefet ve mücadele hatta savaşımlara varan çatışmalar görülür.

Örneğin Katoliklik içinden çıkan Protestanlık, Sonra Protestan çevrelerden çıkan Yeni dini hareketler heretik sapkın olarak nitelendirilmiştir. Yahudilikte Hasidikler, İslamiyette Ehli sünnet karşıtı olarak görülen sayısız İslami grup(modernist, selefi, radikal vb.)sapkın olarak görülüp dışlanmaktadır.

Sapma kavramı, grubun oluşumu ve varlığını sürdürmesinde önemli bir kavramolan uyum, uyma kavramının zıddı bir anlam taşımaktadır.

Sapma işte **uymanın** zıddı olarak çoğunluğun kararlarını etkileyen toplumsal normlara uyumsuzluğu ifade eder.Sapmanın tersi olarak biryanda“uymadavranışı” varsa diğer yanda“toplumsal kontrol” vardır.

Sapmanın geçici değil de sosyolojik bir olgu olabilmesi için “**grubun temel norm ve değerlerine uymama**” durumunun gerçekleşmesi gerekir. Bu bağlamda ayrıca grup içindeki “farklı roller ve rol takımları” arasında çelişmeler yani “**rol çatışması**” da gereklidir.

Sapkınlığın mutlaka zararlı olması gerekmez; aynı zamanda faydalı olabilir,bu faydalı sapma "olumlusapma" olarak adlandırılır.

Olumlu sapma, ideal davranışlar yönünde bir sapmadır. Toplumun ilerisinde olan erdemli insanlar mevcut grup normlarına tersdüşebilirler. Örneğin zamanında köleliğe karşı çıkmak, kadın haklarını savunmak, yozlaşmış adet ve geleneklere karşı çıkmak gibi

Olumsuz sapma ise onaylanmayan aşağı tarz davranışlar yönündeki sapmalardır. Genellikle toplumsal sorunlar üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu edilen sapma bu çeşit olandır.

İslam dünyasındaki köklü değişim sürecinde “**tecdit, ıslah**” hareketleri kimi geleneksel gruplarca sapma olarak değerlendirilmiş, yenilik taraftarlarınca da fırsat ve kurtuluş yolu olarak görülmüştür.Kimine göre büyük bir hareket olan tecdit hareketi kimine göre sapkınlıktır.

Bütün bunlardan çıkarılması gereken sonuç, sapkınlığinkişinin bilerek isteyerek seçtiği değil, grup tarafından tanımlanıp kendisine “bahşedilen”bir şey olduğudur

Durkheim’e göre sapkınlığı fark etmeyen veya bu konuda çok uzun sürebir şey yapmayan bir grup,grup kimliğini kaybedecektir. Belki de bu

yüzden insanlar diğer grupların, diğer kültürlerin, diğer mezheptekilerin yollarını sık sık "**sapkın**" olarak tanımlıyor, böylelikle de toplum ya da grup kimliklerini pekiştirmiş, bütünlüklerini sağlamlaştırmış oluyorlar.

Durkheim ve Mead’ın sapma ile ilgili tespitleri günümüzde Howard S. Becker ve Edwin Lemert tarafından geliştirilmiş “**etiketleme teorisi**” altında kavramsallaştırılmıştır. Bu teoriye göre toplum ve grup içindeki sapma olgusu şu adımlar içerisinde gerçekleşir.

1-Ahlak mümessilleri: Grup içinde güce sahip “ahlak mümessilleri” vardır. Bu kişi ya da kişiler kendilerini,grubun normal/ahlakîolan ve olmayanı tespit etme ve buna göre kişileri uygun ve sapkın olarak etiketleme güç ve yetkisine sahip kişiler olarak tanımlarlar. “Tanımlama” “nitelendirme”, “etiketleme”ve “ayırma” işlerini yapma hakkına sahip konumdadır.

2-Ayırma: Bireyler bu tanımlı eylemleri gerçekleştirirse “sapkın” sayılır, “suçlu” bulunur ve “aykırı” olarak etiketlenir.

3-Genelleştirme: Sonraki tüm davranışlarına bu etiket yapıştırılır. Burada iki durum ortaya çıkar.

4-İçselleştirme: Ya, süreç içerisinde grup bireyleri bu etiketleri (norm ve kuralları) içselleştirir, benimser ve buna uygun davranış geliştirir.

5-Dışlama: Ya da sapkın olarak suçlu bulunup cezalandırılıp, gerekirse grup dışına atılır.

HAZIRLIK SORULARI

1-Haldunel sosyoloji insan toplumsallaşmasından itibaren "iki tür Ümrân" ortaya koyar: boşluk olan yere yandakilerden hangisi gelmelidir? A) Kültürel durum B) Toplumsallaşma C) Doğal durum D) Bedevi-hadârî E) Ümrân'î bedevîyye Cvb : D	2) Sosyoloji İyi insanların neler yaşadıklarını ve hangi kurallara göre hareket ettiklerini, *zamanla bütünlük içinde, anlaşılabilir bireysel mevcudiyetler geliştirdiklerinde değil, * aksine gruplar oluşturdukları ve bu grupsal varoluşları *etkileşim sayesinde * belirlendiği süreci araştırır. diyen sosyolog kimdir? A) Max Weber B) William James C) İbn Haldun D) J.Wach E) G.Simmel cevap E ✓✓
3)" İnsanda tanrıdan bir parça vardır ve bu parça sayesinde onun ile iletişime geçebilir." diyen akım aşağıdakilerden hangisidir? A) teizm B) deizm C) panenteizm D) fideizm E) agnostisizm Cvb: B 4)▪ *Dini deneyimi *kişisel din (personal religion)" ve "kurumsallaşmış din (institutional religion) din"* olarak ikiye ayırsa da ilkinin yani bireye ait sübjektif dini dinin asıl kaynağını oluşturduğunu ifade ederek kurumsal dini ikincil konuma koymakta idi. Aşağıdaki isimlerden hangisi doğrudur? A) Max Weber B) William James C) İbn Haldun D) J.Wach E) G.Simmel cevap B ✓✓ 5)Dinin toplumsallaşması (objektilesmesi) nedir? CVB : A A) dinin hayatın her alanına hâkim kılınması B) ibadettir C) bireyseldir D) peygamber vicdanına hitap eder E) Elit tabakanın değerleri sahiplenmesidir.	6•Dini tanımlarken onun üç temel yapıtaşına vurgu yapar *1)İNANÇ 2)İBADET3) GRUP/CEMAAT....* "Dolayısıyla "grup/cemaat", dinin sadece yaşanan ve tezahür eden yönünü değil aynı zamanda yapısal kısımlarından birisini oluşturmaktadır. diyen filozof kimdir? A) Max Weber B) William James C) İbn Haldun D) J.Wach E) G.Simmel cevap D ✓✓ 7- "Din sosyolojisini ;*.....*dini grupları inceleyen bir bilim dalıdır" diyen sosyolog kimdir? A) Max Weber B) William James C) İbn Haldun D) J.Wach E) G.Simmel cevap A ✓✓ 8-Din sosyolojisini" Dini grupları inceleyen bir bilim dalıdır." şeklinde tanımlayan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir.? A)bottomore B)J.Wach C)Guruitch D)ibn-i Haldun E)Max Weber CVB : E

9) Karşılıklı ilişkilerde bulunan iki ya da daha fazla insanın topluluğuna verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Medeniyet
- B) grup
- C) cemiyet
- D) loca
- E) sendika

CVB: B

10) Dinin bireysel bir olgu olduğu, kuramsal dinlerin tarihsel süreç içerisinde toplumsal etkilerle dönüşüme uğradığı" anlayışın adı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) logos
- B) dinin toplumsallaşması
- C) doğal teoloji/din
- D) mantık
- E) dinsel yayılım

CVB : C

11-) İbn Haldun'un toplumsal yaşamı vurgulamada "ictimâ" yanında kullandığı özel kavramı "ümran" çok ilginç bir etimolojik anlama sahiptir. aşağıdakilerden hangisi Ümran kelimesinin anlamlarından değildir.

- A) Ömür
- B) Yasam
- C) imaret
- D) Kazanc
- E) Mamur Etme

12- Ümrânı yani toplumsallaşarak bir arada ihtiyaçlarını karşılayıp (tarım, ziraat, zanaat vb.) bir de bunun üstüne imar faaliyetleri yaptığında kültürel olanı, Haldunyen literatürle söyleyecek olursak ".....yaratmış olur. Bosluğu doldurunuz.

- A) Temeddün
- B) Tekadüm
- C) Mamurat
- D) Sallayam

CVB = A

13- Aşağıdakilerden hangisi İbn Haldun'un, halkın sert biçimde yönetilmesini, sert kanunlarla halk ve eğitilen kesimin maruz kaldığı pasifize olma ve silikleşme durumlarında kullandığı tabirlerden değildir.

- A) ilmin asabiyyeyi zayıflatması
- B) Ahkam tırnakları ile halka zarar verme
- C) iktidarın muktediratının ifadesi

Cvb : C

14- Dinin toplumsallaşması ilk olarak nasıl gerçekleşir?

- A) kişinin vicdanında
- B) ahlak kurallarında
- C) toplumsal normlarda
- D) peygamberlere gelen vahiylerde
- E) ilk dini görüşlerin kurulmasıyla

CVB: E

15) "İnsanı" Alışkanlıkların yani çevresinin önemi" olarak kabul eden ünlü sosyolog aşağıdakilerden hangisidir

- A) İbn-i Haldun
- B) Max Weber
- C) Karl Max
- D) T.b Bottomore
- E) Ahmet Blck

CVB : A

16-) Geertz'e göre "sembollerle somutlaşan, tarihsel olarak taşınan bir anlamlar örüntüsünü; insanların hayat ve hayata karşı takınılan tavırlar hakkındaki bilgilerini ilettikleri, sürdürdükleri ve geliştirdikleri sembolik formlar içinde açıklanan miras alınmış bir kavramlar sistemi"ni ifade eder.

- A) Medeniyet
- B) Kültür
- C) Norm
- D) Yasam

Cvb) B

17 -) Şehirde bireyin dengeli toplumsallaşabilmesi için İbn Haldun dindarlığı ve..... önerir.

- A) Riyazeti
- B) Ahlak
- C) Edep
- D) Sukunet

Cvb) A

18-) Kavramsal olarak bilinir, coşkusallık olarak yaşanır ve ortaklaşa paylaşılıp önemsenir nedir bu .

Cvb = Deger

19-) Freud'un yapısal kişilik teorisi üç ana unsurdan oluşmaktadır. Kişilik bu üç yapının etkileşiminden oluşur. Nedir Bunlar ?

Cvb="id (alt ben), ego (ben) ve süpereo (üst ben)".

20-)Sözlük anlamı “ikiye bölme, ayırım” demek olan, literatürde yalnızca iki kategorisi olan değişkenleri ifade etmekte olup, “sadece birbirinin zıddı iki değer alabilen değişken” anlamına gelmektedir.

Cvb = Dikotomi

21-)S. Milgram 1965’te meşhur Milgram deneyini neden gerçekleştirmiştir ?

A) Uyum B) isyan C) itaat D) Onay Cvb =C

25-) Grubun birey üzerindeki etkilerini somut olarak gösteren önemli araştırmalardan birisi M. Şerif’in 1936’da yaptığıdeneyidir.Şerif’in deneyiotokinetik illüzyona yani “karşıda sabit duran ışığın karanlık ortamda hareketediyormuş gibigörünmesine”dayanıyor.

A) Otokinetik Etki B) Miligram C) Uyma D) itaat Deneyi CVB =A

Ahmblock Dua Bekleriz

23-)Tuckman, bir bireyin çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi gelişim aşamalarından geçmesi gibi grupların da benzer aşamalardan geçtiğine dair bir çerçeve model çizmiştir. Tuckman'ın geliştirdiği modele göre, grup gelişiminin beş aşaması vardır.Asagidakilerden hangisi bunlardan degildir.

A) Oluşum B) fırtına C) norm oluşturma D) icraata geçme E) Baslama

Cvb =E

24-) Emile Durkheim'in yaklaşımı, toplumsallaşma sürecinde bireyin inisiyatifine ve özgürlüğüne çok az yer verir. Bu nedenle yani toplumsallaşma sürecinde bireyin failliğine yer vermemesi nedeniyle,teorisi kimi sosyal bilimciler tarafından eleştirilmiştir.

A) Tomsullal Benlik B) kolektif temsil C)Kisilik ve spesifik

Cvb = B

26-) Meşru gücü kullanan liderlik tarzıdır.Bu liderlik anlayışında işleyiş aşağıdan yukarıyadır. Lider gruba danışarak emirlerini verir. Hangi liderlik grubundan bahsediliyor.

A)Otoriter liderlik.
B)Demokratik liderlik.
C)Serbest (Laissez-Faire) Liderlik
D)Karizmatik liderlik.

Cvb = B

B. TOPLUMSAL YAPI VE DİNİ GRUPLAR

I. DİNİ GRUPLAR

Dostlar “dini gruplar” görüleceği üzere iki kelimeden oluşmaktadır. “Gruplar” derken sosyolojideki grupların, toplumun genel kanunlarına tabi iken; “Dini” kelimesi açısından da dine has konuları, kutsal, inanç, ritüel, teoloji, doktrin, tarihsel süreç vb. hususları içerisine alır. Bu iki alana hâkim olmak suretiyle dini grupları iyi anlayabiliriz.

Dinin sosyolojik ifadesi, dini gruplarda kendisini gösterir. Toplumsallaşarak kitlelere mal olma ya da topluluklar oluşturma özelliği dinlerin en temel özelliklerinden birisidir.

Bilinmelidir ki, **dinler tarihinde** dini gruplanma sadece olumlu bir durum olarak görülmez. Dinin grup halinde tezahürünün pozitif yönlerinin olduğu gibi “negatif yönlerinin de olduğu” kabul edilir.

Grup olma Wach’a göre dinin “objektifleşmesi, maddileşmesi ve profanlaşması” anlamlarına da gelir. Bu nedenle dini duygunun bu tarzlardaki ifadesi de olan dini gruplanmalara özellikle mistikler, spiritüalistler ve aydın eleştirmenlerden itirazlar da işitilmiştir.

Bu nedenle kutsal olana yönelmede, “numen”e tapınmada insanı başkaları ile birleşmeye zorlayan bir eğilimin, insanın içerisine derin bir şekilde kök salmış olarak gerçekten mevcut bulunduğu anlaşıyor.

Dini Grupların Sosyolojik Sınıflandırması

Klasik din sosyolojisi eserlerinde dini gruplar esas olarak iki grupta ele alınmaktadır. Bunlar “doğal dini grup” ve “sırf dini grup” olarak adlandırılmaktadır. Dini grupların sosyolojik anlamdaki bu tarz ikili ayrımı/modellemesi din sosyologları **Joachim Wach ve Gustave Mensching** tarafından geliştirildi ve din sosyolojisinde kabul gördü. Bu modelin ülkemizde yaygınlaşmasında H. Freyer, M. Tablamacıoğlu ve Ü. Günay’ın katkıları büyük olmuştur.

Ancak dinbilim literatüründe daha geniş bir tarama yapıp İbn Haldun’dan Biruni’ye, Durkheim’dan Weber’e ve Redfield’e uzanması halinde bu sınıflandırmaya “**kültürel**” ve “**siyasal**” olmak üzere iki ana aksın da eklenmesi gerekmektedir.

Bu nedenle biz bu sınıflandırmaya iki grup daha eklemek ve dini grupları dörtlü bir tipoloji içerisinde sınıflandırmak istiyoruz.

i. **Doğal Dini Gruplar:** Dinin doğal gruplar (aile, klan, kabile, kavim / millet vs.) içinde şekillendiği yapıyı ifade etmektedir.

ii. **Sırf (Spesifik) Dini Gruplar:** Grubun oluşumunun bizzat dinden kaynaklandığı, “sadece dinden doğan grupları” ifade etmektedir. Dini gruplar burada toplumsal yapı öğeleri ile iç içe bir görüntü sergilemez, ondan ayrı bağımsız bir şekilde ortaya çıkar.

iii. **Kültürel Temelli Dini Gruplar:** Dinin sosyo-kültürel farklılaşmalar içinde şekillendiği ve bu süreçte doğan dini grupları ifade eder. Bu farklılaşmaların sosyolojik olarak, “**sınıfsal temelli**”, “**konum temelli**”, “**meslek**” ve “**statü tabakalaşması**” **temelinde** ortaya çıktığını ve farklı dini grupların oluşmasını sağladığını söyleyebiliriz.

iv. **Siyasal İçerikli Dini Gruplar:** Siyasal faktörlerin etkisi ile ortaya çıkan dini gruplar. Bu gruplar doğrudan siyasi etkenlerle ortaya çıktığı gibi (Şii, Zeydi, Harici gruplar) siyasal faktörlerin etkisiyle oluşan dini gruplar (Roma devleti etkisindeki Hristiyan gruplar, konsiller), resmi dini kurumlar şeklinde de ortaya çıkabilir:

1. Doğal Dini Gruplar

Doğal dini gruplarda din ve doğal birlikler (örneğin, aile, klan, kabile vb.) iç içe bir yapı sergilerler. “Doğal” kavramı, fizyolojik ya da biyolojik özelliklere göre yapılanan toplumsal formları ifade etmektedir.

“Doğal ya da milli” şeklinde ifade edilen dinler, kabile ya da bir millete has olan dinlerdir. Organik cemaat bu dinin öznesidir. . Doğal dini oluşturan topluluklar aynı zamanda doğal dini grubu da oluşturmaktadırlar. Tersine de doğrudur. Doğal grubu oluşturan organik topluluk, topluca tek bir dinin de bağlısıdır.

Doğal dini formların en önemli özelliği **kolektivizmdir**. Bu formda dini grubu ayakta tutan ya bir aile, ya klan veya bir kabiledir. Kabile, klan veya aile ortadan kalkınca o “doğal din formu” da kendiliğinden kaybolacak demektir. Bu tarz bir dini formda bireyin bağımsız bir varlığı olmayıp ancak cemaat hayatı içinde bir yeri vardır. Birey bu doğal, organik cemaatin sadece bir üyesidir. Ailesi, klanı, kabilesi olmadan birey bir hiçtir. Daima kolektif biçimde işleyiş gösterir.

Doğal dini grupların bu özellikleri **“kolektif kurtuluş”** anlayışını getirmiştir. Kolektif hayatın tek belirleyici hayat tarzı olduğu klan veya kabile dinlerinde, bireysel kurtuluştan ziyade kolektif kurtuluş söz konusudur. Bu tarz kurtuluş, tüm bireyleri birleştiren esrarlı bir hayattır ve bu hayattan ayrılmak tam anlamı ile ölmek demektir. Bu anlamda **“kolektivizm”** doğal grupların, **“kolektif kurtuluş”** da doğal dini grupların en belirgin özelliklerindendir.

Doğal grup için **din** en güçlü bağı ifade etmektedir (Wach). Bu tür birlikteliklere din sosyolojisinde **“özdeş gruplar”** da denilmektedir. Grubun doğal birlikteliğinden doğan nitelikler “dini bir manaya” da bürünmektedir.

1.1. Aile

Aile, en önemli doğal birliktir. Aile aralarında kan bağı bulunan insanların oluşturduğu en eski ve köklü toplumsal yapıdır. Aile üyelerini bir arada tutan bağ sadece kan gibi doğal bir neden değil aynı zamanda kutsal bir neden de olabilmektedir. Kutsal bir unsur, aile üyelerini birleştirmekte, kutsal olmayan bu topluluğa bir kutsallık ve değer vermektedir.

Örneğin, **“Cermen Ailesi”** normal aile bağları ile birbirlerine bağlı olmaları yanında kutsal duygularla da birbirlerine bağlı bir aile idi.

Cermen Ailesi aynı zamanda kutsal dini bir topluluğu da ifade ediyordu. Aile törenleri aynı zamanda dini bir törendi. Burada “ailenin doğal birlikteliğinin ‘üzerinde’ dini bir kolektivitenin oluştuğunu” görmekteyiz.

İlerleyen süreçte Cermen ailesinin genişleyip Cermen toplumu ve devleti oluşacak ve bu devletin kutsal Cermen ailesine dayanması sebebiyle de devlet de kutsallık kazanacaktır. Aileye verilen bu üstün ve öncelikli rolü İbrani, Yahudi geleneğinde de görürüz.

Aileye ait eşyalar da ailenin kendisi gibi kutsaldır ve metafizik ilahi bir realite içinde yüzmektedir (Mensching). Aile kültürü klan ve kabileden geçerek genişleyip devlet kültürü haline de gelecek şekilde genişleyebilir. Mısır, Roma ve Yunan da buna dair örnekler çoktur.

1.2. Klan ve Kabile

“Klan ve kabile”, kan ve akrabalık bağı ile ve ortak atayla oluşan doğal birlikteliklerdir. Temelde bir soy, sop birlikteliğidir ve köklü bir toplumsallaşma aracıdır. Aileler klan ve kabile oluşturmak için birleşirler ve böylece kendi dini ile mücehhez kutsal birlik de meydana getirmiş olurlar (Mensching).

Klan ve kabilenin ortak duygu ve dini birliğe sahip bireylerden oluşur. Bireylerin kendine has bireysel duygu ve davranışları, kendine has diğerinden ayrı inançları yoktur. Bu yapı içindeki her bireyin özel tavrı ve pozisyonu klan ya da kabileye ait ortak duygu ve dini birlikten çıkmaktadır .

Kendilerine has bir toteme sahip olan klanlar aynı zamanda bütün klanda ortak olduğuna inanılan ve adına **“mana”** denilen ortak bir cevhere de sahip olduklarına inanırlar. Örneğin klandaki bir kişinin öldürülmesi sadece bir akrabanın öldürülmesi anlamına gelmiyordu; aynı zamanda ölen o kişideki totem ruhunun da ölmesi, dolayısıyla da klanın ruhu olan tanrısal hayatın ve de klan birliğinin zayıflaması, yara alması anlamına geliyordu.

Her klanın çoğu zaman belirli bir mekânda sabitleşmiş özel tanrıları bulunmaktadır. Klanın tanrısı klanın varlığının ve birliğinin bir sembolüdür. Aynı zamanda klanın düşmanlarının düşmanı, klana yabancı klanlar için de tam bir yabancısıdır.

Klanı diğer klanlardan ayıran atalar ve kan bağı farklılığı yanında ilahlarda da farklılık vardır. Bir kişi klandan ayrıldığı zaman ilahını veya tersi biçimde ilahını reddettiği zaman klanını da terk etmek zorundadır. Şayet kendine yeni bir klan bulamazsa intiharın eşiğine gelmektedir

Klan içindeki sosyal hiyerarşi dini teşkilatlanmaya da tekabül etmektedir. Klan üyelerinin her birisi diğerine eşittir ve hepsi birbirinin “**kardeş**”idir. Klanlar genişleyip ittifaklarla büyüdükçe kabile halini alır. Güçlü olan ya da fatih konumundaki klanın tanrısı da ilahlar arasında en güçlü konumda olmaktadır. Şayet birisi diğerleri üstünde güç kuramazsa çok parçalı siyasal bir yapı çok parçalı dini yapıyı (örnek çok tanrılı Mekke panteonu) doğurmaktadır. Bu duruma örnek olarak Hz. Peygamber dönemi Mekke’deki klanların içinde bulunduğu kaotik durum verilebilir. Mekke’de üstünlük kuran bir klan olmadığı için reislik sıra ile oluyordu

Klan ya da kabile “**ortak bir ata**” sayesinde var olur. Klan ve kabile hayatında “kahraman ata kültü” bu nedenle çok önemlidir. Klan ve kabile için ataların önemi onların kökenini, nereden geldiklerini ifade etmesidir

1.3. Yerel Birlikler

Klan ve kabilelerin gelişmesi ile şehirler kurulur.

Şehir hayatı insanlığın ileri bir hayat evresi anlamına geliyor. Şehrin kalınsurları, duvarları güven, emniyet ve refah demektir. Zaten medine sözcüğündeki “med” eki Aramicede “koruma, koruyucu” anlamlarına gelir. Aile ya da klan ilahları, şehir teşkilatlanması ile şehir kültü yapısına bürünürler veya oluşan şehir kültüne doğrudan geçerler. Önceden mevcut olan aile veya klana ait ritüel ve mensekler terk edilip bunların şehir hayatı içinde eriyeceği yeni mit, ritüel ve mensekler yeni teşkilat ve görevliler grubu icat edilir

Toplumsal açıdan daha gelişmiş bir üst evreye geçiş sürecine paralel olarak dini alanda da bir üst evreye, yani tanrıların kabile ölçeğinden kent ölçeğinde etkinliğini artırması evresine geçiş söz konusudur

Şehirler kentin kimliğini oluşturan mabetler çevresinde oluşmakta idi. Her bir şehrin kendisine ait özel bir tanrısı, ritüeli vardı.

Şehir hayatının dini hayatla ilişkisine İslamiyet öncesi Arap toplumundan da örnek verilebilir. İslam öncesi Mekke şehrinin en büyük tanrısının Allah olduğunu, ancak bunun diğer tanrılarla şirke bulaştırıldığını biliyoruz.

Mekke’ye Hacc için gelenler Yüce ilah olarak Hz. İbrahim’in tanrısı olan Allah’a ibadet için geldiklerini biliyorlardı. Hatta Hz. İbrahim’den kalma bazı ibadetleri de yapıyorlardı.

Dolayısıyla buradan hareketle Mekke site devletinin en yüce tanrı olarak Allah’ı kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak İslam öncesi Mekke dininin Allah’ın altında üç yüce tanrıçasının olduğunu da biliyoruz. Bunlar: “**Lât, Menât ve Uzza**” tanrıçalarıdır. Mekke şehrinde bunların üstün konumları vardı ancak bunlar arasında en üst konum ve saygın Uzza tanrıçasının idi. Lât’ın Taif’te yaşayan Sakîf kabilesinin ilahı olduğunu; Menat’ın ise Medine kenti ve civarındaki kabilelerin ilahı olduğunu söyler.

Toplumsal koşullara göre dini durumlardaki değişime ve etkileşime “Hitit ve Roma” güzel birer örnektir. Hititler bir şehri fethettikleri zaman o şehrin tanrısını alıp başkentlerine getiriyorlardı. Bunu, alınan kentin Hititlere itaat etmesinin sembolik ifadesi için yapıyorlardı.

2. Sırf (Spesifik) Dini Gruplar

Sırf dini gruplar, dini kültürel durumun toplumsal yapıdan bağımsız kendine has bir yapıya sahip olduğu dini-sosyolojik durumu ifade eder. Gruplaşmanın doğal, toplumsal bir form aracılığıyla değil de bizzat **dinden kaynaklandığı** sırf dini gruplar, genellikle evrensel dinler içerisinde ortaya çıkmaktadır

Evrensel dinler klan, kabile, millet gibi tek bir doğal birlikten ziyade bütün toplumlara hitap eden dinlerdir. **Mensching**, insanlık tarihindeki en dikkat çekici durumun **kolektivizmden** bireyselliğe tedrici geçiş olduğunu söyler.

“Evrensel dinle önceki doğal dinler arasında ilk fark “kolektivizme” karşı “individüalizm” yani bireyseldir.

Bu konuda çalışan din sosyologları J. Wach ve G. Mensching bu durumu sıkça vurgularlar Eski dinde (doğal dini gruplarda) taşıyıcı kolektif birlikler, **cemaatler** iken; yeni dinde taşıyıcı **bireydir**.

Aynı şekilde kolektivizmden bireyselliğe geçiş “**kurtuluş**” anlayışında da bir dönüşüm getirmiştir. Doğal dinlerde “kolektif bir kurtuluş” mevcutken evrensel dinde kurtuluşun nesnesi bireydir. Eskiden cemaatle birlikte kurtuluş mümkündü. Cemaat dışında bireysel kurtuluş mümkün değildi hatta düşünülemezdi.

Klan, kabile gibi yapılarıdaki dini formlardan evrensel nitelikli dinlere geçişte zayıflayan diğer bir özellik de “**mitolojik tasavvur**”dur. O zamana kadar düşünce ve inancı belirleyen “mitoloji”nin konumu sarsıntı geçirmeye başlamıştır. Böylece doğal, milli dinlerde nispeten “akılcı bir kriz” yani akılcılığa yönelişin doğurduğu bir kriz baş göstermiştir. . Mitolojinin toplumun gelişen sorunlarına cevap bulamaz hale gelişinin de bu durumda bir katkısı mevcuttur. “Bireyselliğin gelişmesi” ve “mitolojiden arınma”, dinde rasyonelleşmenin yolunu açarken, büyüsel pratiklerin de zayıflamasını getirmiştir.

Sırf dini gruplarda grup üyeleri, bizzat din bağı ile birbirlerine bağlandıkları için “dini bağ”, doğal gruptakilere oranla daha güçlüdür. Bu gruplarda sırf “**din kardeşliği**” esasına dayalı bir ilişki söz konusudur ve akraba, kan bağı gibi durumlar ikinci plandadır.

Evrensel dine giren bir topluluk, özellikle ilk başlarda sosyo-kültürel yaşamın bir gereği olarak eski alışkanlıklarının bir kısmını devam ettirebilir. Bu durum, uzun süreli olacağı gibi kısa süreli de olabilir .

Din sosyologu **J. Wach**’ın deyişiyle, “bir grubun ahengi hiçbir zaman durgun tarzda olmaz. Bir tek şeyden kaçınılamaz: **Değişme**. Grubun hayatı sürekli oluş içerisinde kendi kendine değişme halinde olacaktır”

Yeni gruplaşma tarzı eski doğal gruplardan, sadece teşkilatın çeşidi, inanç, ritüel farklılıklarından değil, “birlik konusunda sahip olduğu zihniyet” açısından da ayrılmaktadır

2. 1. Sırf Dini Grup Olarak Evrensel Din

Sırf dini grup olarak “evrensel din” kavramı yanında “kurumsal din” ve “yüksek tipli din” kavramları da din sosyolojisi literatüründe kullanılmaktadır. İslam, Hristiyanlık, Budizm, Konfüçyanizm, Manizm, Zerdüştlük gibi dinler din sosyolojisinde sırf dini grup tarzında ortaya çıkan evrensel ya da kurumsal olarak adlandırılan dinlerdir. Buradaki “evrensel” deyimini aile, klan, kabileye dayanmayan bu sınırları aşır tüm gruplardan üye kabul ederek sadece dini inanç yapısına dayanarak grup oluşturma tarzı kastedilmektedir. “Kurumsal” kavramıyla da dini grubun doğal değil “bizzat dini inançlar” etrafında kurumsallaşmaya başlaması ve kendi dini yapılarını oluşturmaları kastedilmektedir.

2.2. Evrensel Dinlerde Grup Yapısı

Evrensel kurumsal dinlerde dini gruplar olgusunu anlamak için “**ilk dini grup/ cemaat**” ile “**sonraki dini gruplar**” ayrımını yapmak gereklidir. İlk dini grup, karizmatik bir lider ve etrafında ona yakın olan bağlıları şeklinde oluşmuş bir yapıya sahiptir.

Bu ilk gruptan sonra din şekillenmiş, kurumsallaşmış, geleneği ve teolojisi oluşmuş olur. İçerisinde mezhepler, farklı dini gruplar oluşmuş olur.

2.2.1. İlk Dini Grubun Yapısı: İlk dini grup/cemaat evrensel dinlerde birçok açıdan önemlidir. İlk dini topluluğun karakteri, başından geçen olaylar, yaşadıkları zorluklar dinin karakteristiği olacaktır. Sonraki gelenler için **arketipik** bir işlev görecektir. İlk dini topluluk dini sonrakilere aktaran ilk kaynak ve kanaldır. **Weber**’den hareketle söyleyecek olursak, sahip olduğu karizma sayesinde ilk dini topluluk, sonraki müminler için bir ilk örneklik teşkil edecektir

Dini grubun yapısını şekilde görüldüğü üzere dört katmanlı bir yapı olarak ele almak gerekir.

Bunlar: **i.** Dini liderlik; **ii.** Yakın halka; **iii.** Mesafeli bağlılar; **iv.** Sosyal siyasal koşullar'dır.

a)Dini Liderlik:Dini grupların en temel ögesidir.

İlk ve en merkezi halkayı oluşturur. Dini hiyerarşinin ve dini otoritenin en üstünde yer alır. İlk dini topluluklardaki dini lider için din sosyolojisinde “**Karizmatik liderlik, Din kurucusu, Peygamber**” gibi kavramlar da kullanılır. Bu kavramlardan hangisi kullanılırsa kullanılsın, ilk dini topluluklarda dini lider, dini kuran veya temellendiren, oluşumunu gerçekleştiren karizmatik bir kişiliktir.

İlk dini topluluklardaki liderleri tanımlamada en önemli kavram “**karizma**”dır. Karizma Aziz Paulus’un Hristiyan topluluklara yazdığı mektuplarda ilk olarak görülen eski Yunanca bir terimdir. İlk zamanlarda “Tanrı'nın otoritesini gösteren, ilahi kökenli bir armağan” olarak anlaşılmıştır.

Max Weber e göre “karizma, sıradan insanlarda olmayıp doğüstü, insanüstü veya en azından özel güçlere veya niteliklere sahipmiş gibi muamele gören bir kişilik niteliği” anlamına gelir. Weber’in karizmatik liderlik kavramı, liderin karakteristik özellikleri yanında, lider ve takipçileri arasındaki bir etkileşimsel ilişkiden doğmaktadır. Karizma aslında bir etkileşimdir. Weber’e göre, Karizmanın geçerliliği, liderin takipçileri tarafından “**tanınması**” üzerine kuruludur.

Lider sınırsız yetkiye sahip değildir. Üstünlüğü, liderliği sağlama kabiliyeti şüphesiz önemlidir. Ancak lider sürekli, “hükmettiği kişileri ikna etmek, Tanrı tarafından gönderildiği kanısını sürekli diri tutmak, kurtuluşa ancak kendisi vasıtasıyla erecekleri hissini uyandırmak, gruba refah dağıtmak” gibi gerçeklerle de karşı karşıyadır. Gruba bağımlıdır. Dini grup kişiye karizmayı bahşeder

Liderin etkisi sıfırlanır, güven ve uyum azalırsa karizma kaybolur ve etki sıfırlanır. Buna Weber “**karizmanın rutinizasyonu**” yani sıradanlaşması, özelliğini yitirmesi adını verir. “Liderin ölümü, grubun genişlemesi ile kurumsallaşma ve bürokrasinin baş göstermesi vb.”. Örneğin Hz. Muhammed’in ve yakın Sahabelerin ölümü sonrasında İslamiyet geleneksel otoriteye dayanarak varlığını sürdürmüştür

Karizmatik liderin ölümü sonrası dini liderliğin nasıl olacağı konusu “**karizmatik haleflik**”tir .

Max Weber, karizmatik liderliğin haleflik yoluyla başkasına devredilmesi yöntemleri;

- 1) yeni bir karizmatik lider arama
- 2) meşruiyeti, yeni liderin kahinin onayı aracılığıyla seçilmesi tekniğinde arama
- 3) karizmatik otoritenin asıl sahibinin otoritesini bir başkasına devretmesi
- 4) yakın üyelerden seçimle ehil ve yakın bir duayenin atanması
- 5) kalıtımsal karizma yani kalıtımla aktarılan haleflik
- 6) kurum içi ritüel karizması yani karizmanın kurum içinde olan bir kişiye ritüel araçlarla aktarılabilmesi dir.

Bu yöntemleri İslam örneğinde sınayabiliriz. Hz. Muhammed vefat ettiğinde hemen seçilen lidere Hz. Muhammed’in ardılı anlamında “halife” ismi verilmiştir. Burada “halife” demek aslında Hz. Muhammed’in yerini doldurmak, liderlik makamını üstlenmek ve toplumu yönetmek demektir. İlk dini grubun dağılmadan bütünlüğünü devam ettirebilmesi için Hz. Muhammed’in yerine birisinin seçilmesi gerekiyordu. Hz. Ebubekir, yukarıdaki “yakın üyelerden seçimle ehil ve yakın bir duayenin atanması” ifadesinde belirtilen “iv. yöntem” ile halife atanmıştır denilebilir.

Yine diğer üç halife de farklı şekillerde Hz. Muhammed’in yerine liderliğe oturmuştur. Çok sıkıntılı ve kaotik hatta kanlı olaylara varan durumları burada hatırlamak gerekir. Sonraki atamaların grubun sayısının (fetihler vb.) artması ve kurumsallaşmanın getirdiği sıkıntılar arasında yapıldığını söylemek gerekir.

Sonraki halife seçimleri de aşağı yukarı aynı yöntemle yeni lider seçilmiştir. Muaviye ile üçüncü maddedeki yönteme geçilmiştir. Bütün bu süreç içerisinde ne yapılsa yapılsın çaresiz karizmatik otoriteden uzaklaşma ile sonuçlanacaktır.

Uygulanan yöntemler her ne kadar bir nebze karizmayı içerisinde barındırsa da bir yere kadar işleyecektir.

b) Yakın halka : Dini grubun yapısındaki ikinci önemli yapısal unsur lidere en yakın olan çevredir. Yakın çevre liderin hem **dava arkadaşlarını**, hem de **kurmay heyetini** oluşturur. **Önemli kararları** lider onlarla birlikte alır. Bazen onlara göre **kararını değiştirir, iptal** eder ya da sıfırdan yeni kararlar alır. Hz. Muhammed'in ashabı, Hz. İsa'nın havarileri, Konfiçyüs'ün tilmizleri vb.

Yakın halka **dinin oluşumunda belirleyicidir**. Onların liderle birlikte başlarından geçenler dinin ilk mitlerini, arketiplerini ve belki de ritüellerini oluşturur. Liderle birlikte dinin ilk oluşumundaki kişisel **fedakârlıkları, dostluk ve sadakatleri** önemli görevler görür. İçlerinden bazıları daha fedakâr, sadık olabilir. Hz. Ebubekir'in "sıddık" oluşu, Hz Ömer'in mücadeleci, koruyucu kişiliği, gözlerini kırpmadan cihada katılan Ensar ve Muhacirun gibi.

Yakın halka dinin oluşumu ve gelişiminde belirleyici olduğu gibi **dinin sonraki nesillere aktarılmasında, yayılmasında** da birincil derecede etkindirler.

c) Mesafeli bağlilar: Dine yeni girmiş, liderden etkilenmiş ama **sürekli onun yakın çevresinde olmayan ya da olamayan kesimi oluştururlar**. Sayıları önceki halkaya göre fazladır. Bu çevre lider veya din kurucunun sürekli yakınında olamazlar Bu sayılarının fazlalığı yanında sosyolojik koşulları ve ateşli taraftar olmamaları gibi çeşitli nedenlerden ötürü de olabilir. Önemli olaylarda, dini riüellerde, savaş vb. durumlarda ise liderin yanında olurlar. **Kendileri ile lider arasında yakın halka vardır**. Lidere yaklaşmadıkları zaman yakın halkadan haberleri, bilgileri alırlar.

d) Sosyal siyasal koşullar : Din sosyoloğu J. Wach'ın (1987, 7) deyişiyle "**her din başlangıçta içinden çıktığı sosyolojik çevrenin etkisi altındadır**". Bu sosyolojik bir kuraldır. Yeni dinleri ve ilk dini grupları, içinden çıktığı çevresi ile sosyo-kültürel etkileşimden tamamen soyutlanmış olarak düşünemeyiz. Evrensel dinlerin çevresel koşullarına ilk örnek olarak **yeni dinlerin toplumsal kaos ve bunalım anlarında ortaya çıkışı** verilebilir.

Dinler içerisinden çıktığı verili topluma gömülü olarak doğarlar. Dil, ekonomi, kültür, gelenek ve inançlar dinlerden önce o toplumda vardır ve dinler bunlar üzerine bina olurlar. Dini gruplar da bunların etkisi içerisinde oluşurlar

Örneğin, yazılı kültüre ve ileri ekonomiye sahip toplumdaki dini gruplar ile sözlü kültüre ve basit ekonomiye sahip toplumda oluşan dini gruplar bir olamaz. İslam "ümme" yani sözlü kültüre sahip toplumda gelmiştir.

Dini gruplar belli bir takım toplumsal koşullardan etkilenme yanında belli toplumsal zümre ve sınıfların da etkisi altında kalırlar. Nitekim Wach (1987: 33) bunu "**bütün dinler belli bir takım toplumsal şartlarda ortaya çıkar ve belli sosyal zümreler tarafından yaşatılır**" şeklinde ifade etmiştir. Freyer (1964) bu gerçeği dini gruplar "dinin yaşandığı toplumsal gruplara ve dinin üzerinde yükseldiği toplumsal gruplara bağımlıdır" şeklinde ifade etmiştir.

İslamiyet "**iki zümre**" üzerinde oluşumunu gerçekleştirmiş veya Freyer'in deyişiyle İslamiyet özellikle iki grup tarafından temsil edilmiş ve bunlar üzerinde gelişimini sürdürmüştür. Bunlar: **"i) Tüccarlar ve ii) Savaşçı zümreler"**

Ticaret, Mekke'nin en önemli ekonomik kaynağı idi. Nitekim Kur'an'da bundan sık sık bahseder.

Mekke'nin Hac ekonomisi üzerine bina olan ekonomik yapısı bu gün de devam etmektedir. Ticari kültürün yaygın oluşu çok sayıda tüccarın varlığını gerektirir. Bu tüccarlar İslam toplumunun gelişmesi ve farklı coğrafyalara taşınmasında İslamiyet kabile kültürü ve savaşçı ekonomiye sahip bir toplumda geliştiği için savaş geleneği ve hukuku ayet ve hadislerde sıkça söz edilmiştir.

İkincisi **savaşçı zümrelerdir**. Savaş Arap yarımadasında bir geçim kaynağı idi. Ganimet hukuku, savaşla ilgili düzenlemeler sadece kendini koruma ve saldırma ile alakalı bir konu değildi.

Gelir kaynağı olan yönü de vardı Örneğin Hz. Peygamber ehli kitapla savaşa taraftarı olmamıştı. Sahabe gelip geçim kaynaklarının kısıtlı olduğunu, geçinmek, ganimet almak için Hristiyanlara savaş izni verilmesi talep edilince Peygamber de bunu kabul etmiştir. Bu örnek aynı zamanda liderin gruba uyum gösterme zorunluluğunda olması durumuna da bir örnektir.

1.1. Dinde Geleneğin Oluşumu ve Kurumsallaşma

Dine yeni girenlerin çoğalması ikinci halkanın daha fazla genişleyip ilk karizmatik cemaatin etkisini kaybetmeye başlaması, kitleyi tutamaması, karizmatik liderin ölümü, zamanın geçip karizmatik ilk halka cemaat üyelerinin ölümü gibi nedenlerle

dinlerde geleneğin oluşması süreci zorunlu olur
Bu süreçte bir kaos ve karmaşanın olması normaldir. Dinlerin kalıcılığı bu kaostan çıkıp sağlam bir geleneğe sahip olma ile mümkün olacaktır.

Bu süreç din sosyolojisinde “**karizmanın rutinleşmesi**”, “**dini geleneklerin oluşması**” ve “**dini kurumsallaşma**” gibi farklı isimlerle adlandırılır. **kurumsallaşma, süreç ilerledikçe farklı sosyolojik değişkenlere bağlı olarak tarih içerisinde irili ufaklı çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkacaktır** ki bu da ayrı bir çalışmanın konusudur.

Genel olarak dinlerde **üç tip kurumsallaşma** çeşidi görülür:

2.2.1. Resmi (Ofisiyel) Kurumsallaşma: Bu birinci şekilde gelenek, mutlak şekilde bir kurum, teşkilat çerçevesinde temsil edilir. Sıkı bir teşkilatlanma, hiyerarşi, doktrin, çok sayıda şehir, ülke ve kitleyi içine alacak şekilde örgütlenme söz konusudur. Bu tarz kurumsallaşma **iki şekilde** olabilir.

1) Kurum, devlet bürokrasisinden farklı olarak, kendi resmi örgütünü kurar. Örneğin Roma Katolik Kilisesi. Kendi bağımsız örgütü olsa da tarihsel süreçte devlet ile bazen doğrudan bazen de dolaylı ilişkiler kurulduğu da söz konusudur.

2-) Bu çeşit örgütlenmede dini kurumsallaşma bizzat devlet desteği ile kurulur ama en önemlisi devlet bürokrasisi içerisinde yer almasıdır. Bizans devleti içerisindeki kiliseler bu şekildedir.

Bu nedenle bu çeşit dini kurumsallaşmaya “**Bizantinizm**” adı da verilir. Fatih II. Mehmet sonrası Osmanlı din bürokrasisi de bu şekilde örgütlenmiştir denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Diyanet İşleri Başkanlığı kurumuna dönüştürülmüştür.

2.2.2. Normatif Kurumsallaşma : Resmi bir kurum çerçevesinde değil normlar ve fikirler çerçevesinde bir kurumsallaşma ve gelenek oluşumu görülür. Bu gruba en güzel örnek **İslamiyet’in içindeki itikadi (Eş’arîlik, Maturûdîlik), fıkhi (Dört fıkıh ekolü ve diğerleri) mezhepler** verilebilir.

Burada **bu örgütlenmenin, “doğrudan” bir siyasi veya hiyerarşik kuruma bağlı olmadan sivil bir tarzda ve normatif kurallara,**

ilkelere bağlı olarak varlığını sürdürdüğünü görmek gerekir Bu mezhep önderlerinin (ulema, fukahâ, mütekellimîn) **üstünlüğü ruhbanlığa, kutsal bir üstünlüğe değil, Kur’an ve Sünnet temelinde bir dini ve usuli bilgiye, Arapça dil bilgisine sahip olmalarına dayanıyordu.**

2.2.3. Kardeşlik Temelinde Pedagojik Amaçlı

Kurumsallaşma: Resmi, siyasal devlet kurumlarının ve normatif tarzda örgütlenmeye karşı olan ve daha çok dini samimi ve sıcak ilişkiler temelinde anlamaya ve yaşamaya çalışan ve sıkı teşkilatlanmaya karşı olan yapılardır. Kurumsal, doktriner ve hukuksal sıkı disiplini ve örgütlenmeyi reddederler. Müminlerin eşitliği üzerinde ısrar ederek tüm inananların eşit ve kardeş olduklarını iddia eden kardeş cemaatleridir.

Hristiyanlığın **Pavlus öncesi dini grupları** ve Konstantin’in Hristiyanlığı siyasi etkilerle oluşturduğu (Konsiller devamında oluşturduğu dört büyük kilise teşkilatı) kurumsallaşma dışında kalan sivil, teoloji ve doktrine sahip gruplar verilebilir.

Yine Budizm’in ilk dönemlerindeki keşiş tarzı yaşamı seçen dini grupları, mistik hareketleri ve İslamiyetin ilk yüzyıllarında çıkan ve günümüze kadar farklı şekillerde görülen Zühd ve Takva örgütlenmelerini de bu çeşit kurumsallaşmaya örnek olarak verebiliriz.

2. Dini Grupların Genişlemesi ve Farklılaşması Sürecinde Dini Gruba Yöneltilen İtirazlar

Dini grupların genişlemesi, büyümesi ve kurumsallaşarak farklılaşmasına paralel olarak din(i grup) içerisinde onun fikir ve davranışlarına karşı kimi protesto ve itirazların baş gösterdiği görülür Örneğin, Mutezilenin oluşumu gibi. Ahlaki çözümlere itiraz edip, dine yeniden dönüşü savunan protesto grupları da vardır.

Yine siyasi olaylardan (Şiilik, haricilik) kaynaklandığı gibi kurumsallaşmaya itiraz şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu protesto ve itirazlar sonucu da küçük ya da büyük gruplar, mezhepler ve hareketler ortaya çıkar.

Bu olgunun dinler açısından önemli sonuçları olduğundan din sosyolojisi açısından önemlidir.

3.1. Dini Gruba Yöneltilen İtirazların Sosyolojik Sonuçları:

Ana dini grup içindeki ayrılık ve protestolar iki şekilde olabilir: İlki Karizmatik lider olan din kurucusunun vefatını müteakiben ikincisi de kurumsallaşmalar başladıktan sonra. Bu iki durum da İslam tarihinde görülmüştür. Dini gruba itiraz edenler, önceden ana gruptan ayrılmayı hedeflememiş veya başlangıçta bunu düşünmemiş olabilirler. Bununla birlikte dinler iç veya dış faktörlerin etkisiyle; doktrin, ibadet, teşkilat veya ahlak gibi konulardaki görüş ayrılıkları sebebiyle ana dini gruptan ayrılmalara kadar varan durumlarla karşı karşıya kalırlar.

3.1.1. Zühhd ve Takva Hareketleri: Bu tür gruplar, kişisel itirazlar ile tamamen ayrılma arasındaki ara aşamayı teşkil ederler. **Ana gruptan ayrılmayı düşünmezler. Dini daha içten ve samimi biçimde yaşamayı arzulayan, dünyevi arzulara mesafeli ve takva yoluyla grubun tamamını hidayete erdirmeyi amaçlayan bir harekettir.** Bu tür grupları, Hristiyanlık, Budizm, Yahudilik ve İslamiyet'te bulmak mümkündür. Örneğin Tasavvuf bir zühhd hareketi olarak doğmuştur

3.1.2. İhvan Grupları: Zühhd ve takva grubunun daha ileri şeklidir. Onlardan daha düzenli bir teşkilata sahiplerdir. Bu gruptaki **üyelerin tek hedefi tamamen dini esaslara uygun bir hayat yaşamaktır.** Bu grupların mensupları arasında sıkı bağlılık vardır. İslam' da ve diğer bütün evrensel dinlerde görülen bu dini gruplara, Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatı, Budizm ve Taoizmdeki İhvan teşkilatı verilebilir.

3.1.3. Tarikat Grupları: Ana dini grupların içerisinde alt gruplar şeklinde tezahür ederler. **Zühhd ve takva dindarlığı ve ihvan, kardeşlik gruplarının daha örgütlü ve ileri bir aşamasını teşkil ederler.** Tarikat tarzı grupların oluşumunda en önemli işlevsel sebepler, **popüler dini kültür, kitlenin pedagojik ve mistik ihtiyaçlarını karşılamak ve tabandaki dağınıklık ve karmaşanın önüne geçmektir.** Tarikatların en bariz özelliği çok geniş kitlelere hitap etmeleri nedeniyle sahip oldukları çeşitlilik ve çok renkliliktir. Bu gruplarda üyeleri birleştiren şeyler, ortak zihniyet, sadelik, özel kıyafet, özel ibadetler, değişmez ikametgâh, birlikte yenen yemek ve faaliyetlerdir.

Tarikatların dikkat edilmesi gereken önemli özellikleri şunlardır:

1)Zahidane yaşamı hedefleme: Zühhd ve takva hareketinin ve kardeşlik ruhunun daha teşkilatlı biçimde yaşanması tarikatlarda ana esastır.

2)Ahlak eğitimi, benliği olgunluğa erdirmeye okulu: “Kişiyi ahlaki olgunluğa erdirmek için erdemlerin nasıl kazanılacağı ve kullanılacağı”, “acı ve hazlar karşısında nasıl orta yolun bulunacağı” ve burada “iradenin nasıl eğitileceği” gibi **üç temel etik konu** soyut teorik bağlamda değil, gündelik hayat dil içerisinde ve pratik olarak verilmektedir. Bu anlamda tarikatlar felsefenin üç ana konusunda biri olan etiğin hak kitlesine kazandırılma ve iradeli kişiler yetiştirme yeridir. “**Mürid**” kelimesi de etimolojik olarak “**irade**” kökünden gelmektedir zaten.

3)Dinin uygulanabilirliği için hazır bir model olması: Tarikatların İslam dünyası başta olmak üzere ülkemizde de yaygın olmasının bir takım sosyolojik sebepleri vardır. “Dinlerin değişime direnmesi, çağlar üstü sabitelere sahip oluşları, dini ilke ve esasların tarikatlar içinde tarihsel süreçte pratize edilip bir model olarak hazır halde topluma sunulması, toplumların tarihine, adet ve geleneklerine uygun biçimde şekillenmesi, toplum belleği içerisinde yüzyıllardır yer edebilmesi, bir gelenek oluşturabilmesi” gibi sebepler tarikatların modern değişime rağmen günümüzde halen **yaygın halde varlıklarını sürdürmelerine** neden olmaktadır.

4)Rasyonel ve kanuncu din anlayışına karşı protesto: Merkezi kurumlardaki rasyonel dindarlığa ve kanunlara, kurallara dayalı dindarlığa alternatif olarak tarikat kurumu içinde kendilerine uygun bir din yorumu oluştururlar. Eğitim gerektiren usulcu, teolojik ve gramerci bir din dili yerine mistik, kanuncu ve kuralcı olmayan, duygulara hitap eden ve halkın mantalitesine uygun sıcak, samimi bir din dili geliştirilmiş olur.

5)Popüler dini kültürün mekanı olarak tarikatlar: Sosyoloji literatüründe bilinen bir ayrım olarak kültür, “yüksek kültür ve alt, popüler kültür” olmak üzere ikiye ayrılır.

İbn Haldun'un Bedevi-Hadari Ümran (kültür) ayrımında bu tarafa sosyolojide kültürün bu ikili ayrımı farklı isimler altında yaygın olarak kullanılır. Kültürdeki bu ayrıma paralel olarak dini kültürde de ikili bir ayrımı görürüz: "Popüler dini kültür ve kitabi, yüksek dini kültür"

Max Weber (1966; 1997) bu bağlamda, dindarlığı ikili bir ayrıma tabi tutar. O bu ayrımı "statü tabakalaşması" şeklinde kavramlaştırır ve şu dikotomik ayrımı yapar: "Virtüöz dindarlığı" ve "Kitle dindarlığı". Aynı şekilde Babinger ve Köprülü'nün (1996) deyişiyle "Türk Müslümanlığı da daima iki düzeyde işlemiştir: resmi, hukuki, dogmatik devlet dini, medreseler ve ulema sınıfı ve ifadesini büyük derviş tarikatlarında bulan, kitlelerin popüler, mistik, sezgisel inancı."

Görüldüğü gibi Türk toplumunda da bu ikili ayrım söz konusu olup kitleleri popüler dindarlığının temsilcisi de tarikatlar olmakta Nitelikli dini bilgi gerektiren kitabi dindarlığın mekânı resmi dini kurumlar (medrese) iken kitlelerin popüler dindarlığının mekânı ise genellikle tarikatlar olmuştur.

6)Siyasi boyuta sahip olma:Belirtmek gerekir ki Tarikatlar öncelikle kültürel içerikli sivil oluşumlardır. Tarikatların siyasetle ilişkisi sonuçta etki altına aldıkları çok sayıda insana sahip olmaları ile alakalıdır. Siyasetle ilişkileri iki yönlüdür:

- i) Kendilerinin planları açısından
- ii) siyasal odakların kendilerine yönelik planları açısından

1-Tarikatlar çok sayıdaki insanı etkilemeleri ve halk arasında yaygınlaşmaları sebebi ile bu güçlerini siyasal alanda kullanmak isteyebilirler.

2-Tarikatlar siyasal alanla diğer ilişkisi, siyasal odakların tarikatlarla olan düşünceleridir. Bu düşünce ve planlar, ülke içerisindeki iktidar, muhalefet ve devlet organları tarafından olduğu gibi uluslararası, küresel siyasal odaklar tarafından da olabilir. Bu bağlamda tarikatların ülke siyasetindeki etkileri "yumuşak güç (soft power)" ve "sert güç (hard power)" şeklinde iki farklı karakterde olabilir.

7)Modernleşme sürecinde Tarikatların "Cemaatleşmesi": Ülkemizde tarikatlar, hukuki yasaklar yanında modernleşme sürecinin getirdiği koşullarla birlikte bir "yenileşmeye" giderek cemaatleşmişlerdir. Burada tarikatların cemaatleşmesinden kasıt, eski tarikat özellikleri yanında; "şeyh-mürit ilişkilerinde gevşeme, vakıf, dernek, parti gibi modern kurumları kullanma, dünyevi alan olarak ekonomik faaliyetlere ve siyasette kadrolaşmaya önem verme gibi" kimi yeni özelliklere sahip olmadır.

Bu bağlamda tarikatların ülkemizde üç tip yapılanma içerisinde bulundukları ve kısmen dönüştüklerini söylemek mümkündür .Bunlar:

1)Tarikat özelliğini devam ettiren gruplar: Bu gruplarda zikir, dersler, şeyh mürit ilişkisi eski halinde devam eder. Geleneksel eğitim sürdürülmeye çalışılır. Bu tarz grupların sayısı az olup, kökleri modernleşmenin görece az olduğu bölgelere dayanır.

2)Hem tarikat hem cemaat özelliği gösteren gruplar: Bu gruplar tarikatların yasak olması nedeniyle etkinliklerini azaltmamak ve modernleşmenin getirdiği yeniliklere ayak uydurmak için klasik tarikat özelliklerinin bir kısmını geri plana atıp diğer özelliklerini terk etmeden modern bazı grup özellikleri kazanmada sorun görmemişlerdir. Örneğin şeyh mürit ilişkileri eskisine oranla daha az kontrollüdür. ABu gruba örnek olarak, Menzil, İskenderpaşa, İsmailağa, Kadiri, Rufai tarikatları verilebilir.

3) Tarikat özelliğini kaybetmiş gruplar, cemaatler: Bu gruplar ülkemizde "dini cemaatler" adıyla anılmaktadır. Özellikle geleneksel cemaatlerin kökenleri yine tarikatlara dayanır. Klasik eski metinler yerine yeni eğitim müfredatları geliştirilmiştir. Grubun yapılaşmasında dernek, vakıf, yurt, parti gibi modern yapılar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ekonomik ve siyasi faaliyetler çok belirgindir. Ayrıca medya, sağlık, eğitim, bölgesel ve küresel faaliyetler gibi alanlarda örgütlenme söz konusudur. Bunlara örnek olarak Nurculuk, Süleymancılık, Işıkcılık, Rifailik ve Alevilik verilebilir.

3.1.4. Ayrılıkçı (İtizâlî) Gruplar: Ana dini gruba veya kuruma itirazlar ana yapıdan kopmayı da doğurabilir. Böylece oluşan ayrılıkçı, itizâlî gruplara bütün büyük dinî cemaatlerin tarihinde rastlamak mümkündür. Meselâ Hristiyanlık'ta, Doğu Kilisesi veya Ortodoks Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi birbirinden ayrılarak bağımsız birer kilise ve mezhep haline gelmişlerdir. Ana dinî cemâatin akidevî esaslarından itizal ve onu parçalama özelliğinin, bir mezhebin mümeyyiz vasfı olduğunu ifade eden G. Mensching ayrılıkçı mezhepleri	“dogmatik mezhepler” ve “amelî mezhepler” şeklinde iki ana kategoriye ayrılmakta olup, birincilerin inanç konusundaki ayrılıklar üzerine teessüs ettiklerini, İkincilerin de ibadet gibi pratik konulardaki farklılıklardan neşet ettiklerini; ancak bu ikinci kategoriye dâhil bulunanların aslında birer “ekol” olduklarını, bu bakımdan da ayrılıkçı mezhepten ayırt edilmeleri gerektiğini belirtmektedir. İslam'daki fıkhi ve itikadi mezhepler bu ikincisine girer ve ayrılıkçı değildirler. İslâm'da i'tizâlî dinî grupları belirtmek üzere kullanılan temel terim “fırka”dır
---	---

II. DİNİ GRUPLAR VE GRUP FANATİZMİNİN TOPLUMSAL BOYUTLARI

insanoğlu diğer canlı varlıklardan ayrılıp, toplumsal bir varlık olmaya başlaması ile gruplaşma süreci de başlamış olmaktadır. Gerçekte de tarihi olaylar, grupların varlığını ve evrenselliğini doğrular görünmektedirler. Fichter'in ifade ettiği gibi nerede bir insan var ise orada grup vardır; nerede kişi yoksa orada grup yoktur. Bunun içindir ki, toplumsal gruplar üzerine yapılacak olan inceleme ve çalışmalarda grupların evrenselliği dikkate alınmadan yapılacak çalışmalar eksik kalacak ya da grupların önemli bir özelliği göz ardı edilmiş olacaktır. Grupların gelişim, çeşitlilik ve mahiyetlerinin başka başka olmaları grupların kategorize edilmesini güçleştirmektedir. Buna rağmen, toplumsal gruplar çeşitli ölçütlerden hareketle, tasnif ve tipoloji işleminde, mensuplarının azlık veya çokluğuna göre büyük, küçük, basit ve kümeli (birikmiş) olarak ya da amaç ve fonksiyonlarına göre meslekî, ailevî, politik, dinî vs. amaçlı gruplar biçiminde sınıflandırmalar yapılabilir. Grup hayatı, diğer toplumsal ilişkiler gibi, insanların bir arada oluşlarıyla vücut bulmaktadır. Bir topluluğun grup özelliği gösterebilmesi için, grubun belirli ortak değerleri, ortak amaçları ve hedeflerinin olması gerekir. İnsanlar arası ilişkilerde ticari amaçlara yönelik davranışlar ekonomik grupları, dini amaçlara yönelik davranışlar da dini grupları ortaya çıkarmışlardır. Dini grupların oluşumunda etken olan hususları, temelde dinin doktriner özelliklerinden ayrılma,	ayin ve ibadet usullerinin eleştirilmesi, teşkilat yapısının gelişimi veya mahiyetiyle ilgili, dinin ortaya koyduğu ahlâkî kaide ve prensiplere yapılan itirazlar olmak üzere, dört ana kategoride toplamak mümkündür Sosyal-psikolojiye göre de rekabet ve çatışmanın iki ana nedeni benzer ve benzer olmayan tutumlardır. Özellikle benzer olmayan tutum ve davranışların, grup fanatizmine neden olduğu söylenebilir. Fanatizm sözlükte, bir şeye körü körüne bağlılık, aşırı taraftarlık, taassup anlamlarına gelmektedir. Tanımından da anlaşılacağı üzere, taassubun temelinde gerçek bilgi olmayıp, körü körüne bir biliş mevcut olmaktadır. Dini metinlerin farklı yorumundan kaynaklanan ve üyelerinin fikri ve ruhi yapılanmasında etkili olan inançlar, grupların çatışmasına ve grup fanatizminin doğmasına neden olmuştur. Hâlbuki din, bilim ve sanat arasındaki ilişkiler, grup fanatizminin ötesinde gruplara ve insanlığa yeni kapılar arayabilir. Gerçekte de, dışa kapalı grup yaklaşımları yerine, toplumun çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eylemlerin geliştirilmesi gruplar arası koridorların işlevselliğine katkı sağlayabilir. Hâlbuki farklı grup üyeleri farklı inanç ve görüşleri benimsemiş olsalar da, aynı hedef kitleye yönelik davranışlar geliştirmektedirler. Bunun için gruplar arası iletişimde fanatizm dili yerine duygudaşlık (empati) ve iletişim dilini kullanmaları daha sağlıklı toplumlar için önemli görünmektedir
---	---

Sonuç olarak denilebilir ki, dini gruplar hakkında betimsel ve mantık temelinde ele aldığımız bu incelemede, gruplar evrensel olup, çok çeşitli nedenlerle toplum içerisinde farklı gruplar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle dini grupların vücut bulmalarında, insan aklı ve düşünce özgürlüğünün yanı sıra grupların yesi bulundukları toplumun sosyo-kültürel yapılarının önemli katkıları söz konusu olmaktadır. Grup, toplum içerisinde ortaya çıktıktan sonra, grubun amaçlarını yerine getirme çabası, diğer gruplar tarafından engellendiğinde, çatışmaya neden olabilmekte ve anlaşamadıkları hususlarda grup fanatizmine yönelebilmektedir.

C. SOSYAL DEĞİŞİM VE DİNİ GRUPLAR IV. MAKRO SOSYOLOJİK TEORİLER VE DİNİ GRUPLAR

1. Enformasyon Toplum Teorisi, Sanal/Online Gruplar ve Medyatik, Sanal Kültür

Ünlü yaşayan siyaset felsefecisi **G. Vattimo** Şeffaf Toplum’unda, günümüzdeki canlı iki olgunun modernliğin sonunu getirdiğini ve yeni bir toplumsal düzene geçtiğimizi söyler.

Bu iki olgu **i.** ilerlemeci tarih anlayışının kırılması ve **ii.** enformasyon toplumudur.

Yaşadığımız toplum kitle iletişim araçları toplumu yani **enformasyon** toplumudur. Enformasyon toplumuna gideceğimizi daha yetmişli yıllarda **D. Bell** “Endüstri sonrası toplum” kavramı ile açıklamış ve bu yeni toplumun enformasyon, iletişim temelli bir ekonomiye dayanan toplum olacağını ifade etmişti.

Enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler (tv, bilgisayar, internet, akıllı telefonlar, sosyal medya vb.) enformasyon toplumunun hızlı evriminde önemli rol oynamaktadır.

Enformasyon toplumu görüldüğü gibi teknolojik gelişmelerle alakalıdır.

M. ve C. Şeriflere göre, **sosyal düzen** sadece idealler, tutumlar ve ideolojilerle belirlenmez. Bunların sosyal düzen üzerindeki etkileri büyük ölçüde onları gerçekleştirmek üzere kültürün sunduğu yollara bağlıdır.

Enformasyon toplumunda teknolojik gelişmelerde bilişim teknolojileri baş döndürücü hızla ilerlemektedir.

İnsanoğlunun tarihsel sürecinde iletişim teknolojisi farklılaştıkça kültürler de farklılaşmıştır.

Örneğin yazı öncesi ilk dönemler **sözlü kültür** olarak anılmaktadır çünkü yazı daha kullanılamamaktadır

Daha sonra yazının icadı ile yazılı iletişime geçilmiş ve **yazılı kültür** ortaya çıkmıştır.

günümüzde yeni ve farklı bir iletişim evresine geçildiğini ifade etmektedirler ki bu aynı zamanda yeni bir toplumsal evreye de geçiş anlamına gelmektedir. Bu yeni evre enformasyon toplumu, **medya çağı**, ağ (internet) toplumu gibi kavramsallaştırmalarla anılmaktadır

Anlatılmak istenen şey aynı olsa da aralarında en yaygın ve genel kavram “**enformasyon çağı**”dır.

Daniel Bell’in öncü çalışmasından hareketle Manuel Castells ve Howard Rheingold’un çalışmaları enformasyon toplumunda oluşan yeni sanal cemaat örüntülerinin sosyolojik analizini yapmışlardır.

Onlara göre, “sanal cemaatler” veya “ağ toplulukları” insan ve teknolojinin bir araya gelmesiyle oluşurlar.

1.1. Enformasyon toplumu

Sosyolojide grup yaşamında ortak mekân kullanımı önemlidir. Bir gruptan söz edebilmek için coğrafi mekân, belli sayıda nüfus, farklı tarzda faaliyetler, özel topluluk kültürü gibi temel özelliklerin olması gerekir.

Sanal cemaatler “bedensiz”, “mekânsız” ağ tabanlı kolektif oluşumlardır.

Sanal dünyanın çeşitliliği ve kültürel zenginliği başlı başına çekicidir.

Bu zenginliklerden bazıları **şunları içerir:** fırsat, eğitim, kültür, demokrasi, insani hizmetler, ekonomi içinde eşitlik, bilgi, sürdürülebilirlik ve iletişim

Enformasyon çağı öncesi toplumda sadece büyük gruplar etkin iken günümüzde küçük gruplar da iletişim araçları sayesinde eşit oranda aynı etkiye yani kitlelere ulaşma imkânına sahip olmuşlardır. Sanal ortam bireyler için yeni örgütlenme alanları ortaya çıkarmış; küçük veya büyük sosyal organizasyonlara yeni örgütlenme imkânları, fırsatları sağlamıştır.

Grupları, “enformasyon çağı öncesi klasik gruplar” ile sonrası “sanal gruplar” olarak **ikiye** ayırmak, bu şekilde tasnif etmek gittikçe yaygınlık kazanmaktadır.

Sanal gruplarla enformasyon toplumu öncesi eski grupların arasında sosyologlar bazı ayrımlar yapmışlardır

- A) İlk olarak, bu ayrımlarda en fazla dikkat çeken şey sanal topluluklarda bedensizlik ve mekansızlık durumudur. Oliver Roy, Küreselleşen İslam’ında (2002) bu tip İslami grupların varlığını gözlemlemiş ve “**sanal ümmet**” kavramını ortaya atmıştır.
- B) İkinci olarak, sanal gruplarda bireyin aidiyet hissi eski tarz grup üyeliklerine göre daha azdır hatta yok denecek kadar zayıftır. Kimlik baskısı da aynı derecede mevcut değildir. Bunun sebebi sanal gruplarda bireyin mekansal ve bedensel ilişkilere girememesinden kaynaklanmaktadır.
- C) Üçüncü olarak, sanal gruplar, çevrenin birey üzerindeki sosyal kontrolünü azaltırken; grubun da bireye karşı olan sorumluluğunu azaltır. Enformasyon toplumunda (diğer tabirle postmodern toplumda) ise modern topluma göre bireyselleşme daha bir artış göstermiştir.

Gittikçe bireyselleşmenin güçlendiği görülmektedir. İletişim araçları bu eğilimi beslemektedir. Bu bağlamda sanal ağlarda bireysellik de gittikçe güçlenmektedir. Sosyologlar bu durumu “sanal, ağa bağlı bireysellik” olarak adlandırmaktadırlar.

Ağa bağlı bireycilik: Başta internet olmak üzere iletişim araçları, kolektivitinin karakteristiği üzerinde değişiklik yaratmıştır

Ağa bağlı başka bir deyişle sanal bireyler, farklı ilgi alanlarına sahip olabilirler ve farklı grupların üyeleridir; örneğin, aynı kişiler duygusal destek arayan bir grupta olabilirken, başka bir grup bir şehirde iyi adresler almak için kullanılabilir.

Tamamen grup içi kolektif yaşam yerine, bireyler olarak çok sayıda fazla ağa bağlanarak sanal kolektiviteyi oluşturdular

Bu bağlamda Dijital teknolojilerin toplumu öldürdüğüne dair bazı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin Jean Baudrillard gelişmiş ileri toplumlarda “toplumsalın sonunun geldiğini”, toplumdan değil, “sessiz kitleler”den bahsedebileceğini, kitleyi, sanal ortamların dışında bir yerde aramanın beyhude olduğunu ifade eden “simülasyon kuramı”nı geliştirmiştir.

1.2. Enformasyon Çağında Oluşan Yeni Bir Kültür Olarak “Sanal Kültür”

İletişim araçlarının teknolojik gelişiminin geldiği noktada kültür, iletişim araçları vasıtası ile olabildiğince “kitleleşmekte” ve yaygın çapta bir “endüstri” halini almaktadır.

Artık ileri teknolojinin etkisinde gelişen yeni iletişim tarzları, önceki yazılı kültürden farklı bir “kültür” ortaya çıkarmaktadır. Bu kültür “sosyal bir gerçeklik” olarak yazıdan ziyade “sözel” ve “görsel” bir kültürdür.

“Medya kültürü” adı da verilen ve yeni iletişim teknolojilerine dayalı oluşan bu kültür, internet ve üçüncü boyut teknolojilerin gelişmesi ile günümüzde “Sanal kültür” adını almaktadır.

Gelinen noktada modernitenin klasik zaman ve mekân algıları geçerliliğini yitirmekte ve daha farklı bir zaman ve uzam algısı etrafında şekillenen yeni bir sosyal gerçeklik oluşmaktadır.

Burada üç kavramlaştırmayı öne çıkarmaktadır: **i.** “Medya kültürü ve medyatikleşme”; **ii.** “bu yeni kültürün her zaman ve her yerde bulunması” ve son olarak **iii.** “Sanal kültür veya sanallaş(tır)ma”.

- 1) “Medyatikleşme”, “kültürün medyatikleşmesi” anlamına geliyor. Bu kültürün eski döneme göre oldukça değiştiğini ve “kültürün dolayımlanması”nı yani küresel ölçekte sürekli ve yaygın biçimde dolaşmasını ifade etmektedir. Bu dünyada inançlar, tutumlar değer üzerine değil sembolik biçimlere ve bunların dünyadaki üretimi ve dolaşımına odaklanmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri ve medya, sanal gruplar ve medyatikleşen kültürler oluşturmaktadır. Bu kavram, “teknolojik gelişmeler sayesinde medyatikleşmiş dünyaların çok geniş bir alana ulaşabilmesi ve komplike bir hâl alması nedeniyle bu şekilde adlandırılmaktadır.
- 2) “Sanallaştırma”, üzerinde durulması gereken bir diğer yeni olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanallaştırma, bir fiziksel kaynağı birden fazla mantıksal işleme “bölerek” fiziksel kaynağı daha verimli hâle getirme anlamına

geliyor. Örneğin bilgisayar bir yazılım ile bölünerek birden fazla kullanıcıya aynı anda hizmet eder hâle getiriliyor. Ya da bir imaj bölünerek veya iki boyutluluktan çıkarılarak olduğundan farklı bir yerde veya durumda gösterilebiliyor.

Günümüzde özellikle “sosyal grupların ve kurumların sanallaşması” ile karşı karşıya gelmekteyiz ki bunun en önemli nedeni şüphesiz medyatikleşmenin yaygın etkisidir.

Diğer taraftan “sanallaştırma”, ailenin bazı kabiliyetlerini yitirme anlamında olumsuz bazı işlevlere de sahiptir

Kurumların sanallaşması ailenin bazı işlevlerini kaybetmesini getirebilir. İş ya da eğitimin sanal ortamda evde icra edilmesi aile bireylerinin atomizasyonuna neden olabilecektir.

1.3. Medya, Sanal Ağlar ve Yeni Dinsel Kimlikler

Medyatikleşme yeni toplumsal kolektiviteler, yeni kültürel tarzlar ortaya çıkardığı gibi genelde yeni kimlikler özelde de yeni dinsel kimliklerin, grupların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır.

Günümüzün postmodern dünyasında modern dünyadan farklı olarak “yeni kimlikler” ön plana çıkmaktadır.

Enformasyon teknolojilerinin boy gösterdiği ortamda oluşan bu yeni kimlikler ise en yoğun biçimde medyada temsil edilmektedir

Postmodern dönemde yeni kimliklerin oluşumunu anlamak için Weber’den ilhamla “dünyanın yeniden büyülendirilmesi” ve “mitin keşfi” kavramlarına dikkat etmek gerekir.

Medya bu yeni kimliğin dünyasının yeniden büyüleştirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Bu süreçte medya “yeni kutsallıkların oluşumu ve aktarımına aracılık etmektedir”.

Günümüzde din alanında ortaya çıkan bu (post)modern yeni durum, hem genel anlamda dinî ve kutsal olana ilgide bir artış olarak, hem de mistik, ezoterik kültlere, Yeni Çağ akımı gibi yeni dinseliliklere ve paranormal eğilimlere yönelişte ortaya çıkmaktadır. Bu yönelişin, i. İslam, Hristiyanlık, Budizm gibi geleneksel kurumsal dinlere ve ii. kurumsal olmayan, mistik ve ezoterik dinsel eğilimlere olmak üzere iki koldan vuku bulduğunu görmekteyiz. Örneğin bugün Amerika’da binlerce yeni ruhsal ve dinsel eğilimler mevcuttur ve bu nedenle **Amerika’ya “yeni dinler süpermarketi”** ismi verilmektedir.

Bu tarz dinî-manevi eğilimlerin yaygınlaşmasının modern toplumların geçirdiği “dinî bireyselleşme ve dinî çoğulculuk” gibi süreçlerle de yakından alakalı olduğunu belirtmek gerekir.

İnsan hayatında önemli olan toplumsallaşma sürecinin en önemli iki gücü olan “din ve kitle iletişim araçları” topluma şekil vermek, değer yaratmak ve benimsetmek, düzen kurmak ve kontrol etmek gibi işlevlere sahiptir.

Medya bu anlamda yeni seküler kutsallıkların merkezi olmaktadır. Dünyada etkin bir film endüstrisi olarak Hollywood dizi ve film sektöründe mistik ve dinsel imgeler çokça yer almaktadır.

Medyanın seküler kutsal üretimine örnek olarak günümüzde çok etkin olan **“New Age (Yeni Çağ)”** akımını verebiliriz.

Medyada kutsal üretimine diğer bir örnek, paranormal inanç ve uygulamalardır.

Bütün bunlardan hareketle medya ve diğer enformasyon araçlarının dini gruplar üzerindeki etkilerini şu şekilde özetlemek istiyoruz.

1.4. Enformasyon Araçlarının Dini Gruplara Etkisi

1) Öncelikle belirtmek gerekir ki, “enformasyon araçlarının modernliği törpüleyici etkisi ile küresel çapta kutsala dönüş olgusunun çakışması” durumuna dikkat etmek gereklidir. Medya içerisinde din yeni biçimler almakta, yeni kutsallıklar oluşmakta, yeni sanal dini kimlikler üretilmektedir.

2) Enformasyon toplumunda dini grup ve kurumların hiyerarşik düzeni ve otoriter yapısı köklü değişimlere uğramaktadır.

3) Enformasyon çağında dini bilgi kanalları çoğalmıştır. Bu anlamda hem yukarıda zikredilen dini alandaki otorite zayıflaması hem de dini bilgi kanallarının çoğalması dinde demokratikleşmeyi getirmiştir.

4) Enformasyon araçlarındaki dini iletişimsel eylemlerin varlığı bireyci eğilimleri güçlendirmektedir. Dini bilgisini kendi bireysel istek ve arzuları çerçevesinde medyadan öğrenen ve buna göre bireyci nitelikte bir dinselilik ortaya çıkmaya başlamıştır.

5) Medya paranormal inançlara ve mistik ruhçu eğilimlere fazla yer vermektedir. Yeni ruhsal ve dinsel eğilimler çıkmaktadır.

6) Son olarak medyadaki bu dinseliliğin hibrit ve senkretik karakterde olduğuna dikkat edilmelidir. Farklı gelenek ve dinlerden alınan çeşitli öğeler belli bir sistematiğe göre birleştirilerek yeni dini hareketler adı verilen hibrit /melez dini gruplar yaygınlaşmakta

2. Küreselleşme Teorileri ve Küreselci Dini Gruplar

Küreselleşme her şeyden önce toplumsal bir olgu olmasına rağmen aynı zamanda sosyal bir teoriye de sahiptir.

Küreselleşme konusunda “Dünya toplumu teorisi”, “Küreselleşme teorisi” “Küresel toplum teorisi” gibi adlarla anılan ve aralarında kimi farklılıklar olan teoriler vardır.

Günümüzde hızlı değişen dünyayı tanımlamada moda bir kavram olarak klişe biçiminde sürekli kullanılan küreselleşme temelde ekonomik yönleri olan bir kavramdır. Ancak bunun yanında ve sonuçları itibarı ile siyasal, kültürel ve teknolojik yönleri de olan bir kavram.

Küresel toplum demek aslında “yeni piyasalar, yeni kurallar, yeni teknolojiler ve bizim konumuzu ilgilendiren yön olarak yeni aktörler” demektir. Yeni aktörler demek yeni kurum ve grupların süreçte işlerlik kazanması ve toplumda aktif rol kazanması demektir.

Küresel karşılıklı bağımlılık, küreselleşme olarak bilinen (sürekli artan mal, hizmet, para, insan, teknoloji, bilgi ve diğer kültürel öğelerin akışı) dinamik bir sürecin parçasıdır. Küresel toplum demek öncelikle “küresel kitle kültürü”nün ortaya çıkması demektir.

Küreselleşme teorisine göre bu yeniçağda yeni küresel kurumlar (Dünya sağlık örgütü, Dünya ticaret örgütü, Çok uluslu şirketler vb.) ve yeni ulus aşırı gruplar (siyasi, ideolojik, dini gruplar) ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla bu teoriye göre grupları “**yerel, ulusal ve küresel gruplar**” olmak üzere sınıflandırmak mümkün olmaktadır.

Küresel toplum teorisinde gruplar bağlamında üzerinde durulan diğer kavram güvensizliğin yaygınlaşmasına paralel olarak “kolektivitelerin radikalleşmesi” konusudur. Giddens ve Beck gibi sosyologların sürekli vurguladıkları gibi küreselleşme güvensizlikleri artırdıkça bu küresel ölçekte kimi gruplarda radikalleşme ve köktenci eğilimler olarak ortaya çıkmaktadır.

3. Yeni Sosyal Hareketler Teorisi ve Yeni Dini Gruplar

Gruplar “Yeni sosyal hareketler teorisi”ne göre sınıflandırılabilir. Özellikle küreselleşme, iletişim araçları ve internetteki değişmelere paralel olarak toplumsal gruplardaki yeni vurgusu daha bir hız kazanmıştır. Dolayısıyla toplumsal değişimin grup bazında tezahürü olmaktadır.

Toplumsal değişimin önemli bir tezahür biçimi olan yeni sosyal hareketler, yeni bir hayat tarzı ve toplum modeli talebini taşıyan “kolektif davranış” biçimleridir.

Modernliğin ilk dönemlerinde ortaya çıkan “eski sosyal hareketler”, refah toplumunun bölüşüm temelli kurumsal çatışma modeliyle örtüşmektedir. Burada, ekonomik çıkarlar üzerinde yoğunlaşmış, genelde tek tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeleri ile siyasal gücü ele geçirmek ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirme amaçlı bir merkezi örgütlenme söz konusudur. Endüstriyel toplum tipine ait olarak nitelendirilen bu tarz sosyal hareketlerin yerini, endüstri sonrası toplumlarda “Yeni sosyal hareketler” almıştır.

Yeni sosyal hareket teorisyenlerinin önde gelen isimlerinden Alain Touraine’e göre, endüstri sonrası toplum, yeni güç merkezi ve yeni ilişki biçimleri ile yeni bir toplum tipini ifade etmektedir.

Ona göre, çağdaş sosyal hareketler yenidir, çünkü mücadelesi endüstri sonrası toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir.

Yeni sosyal hareketler dini alanda da yaygın hatta en yaygın ve etkin biçimde kendisini göstermektedir.

Yeni sosyal hareketlerin belirgin niteliklerinden **birincisi**, belli bir sınıfsal yapıyı aşan bir özellikte olmasıdır. Bu hareketler, modern sanayi toplumlarındaki alışlagelen sınıfsal yapı yerine katılımcıların toplumsal rolleri ile açık bir ilişki sergilemektedirler

Yeni sosyal hareketlerin **diğer bir özelliği**, daha önceleri zayıf olan bir kimlik boyutuna vurgunun gittikçe belirginleşmeye başlamasıdır. Şikâyetler ve mobilize edici faktörler eski ekonomik konulardan çok, kimlik sorunlarıyla ilişkili kültürel sembolik konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ayrıca **diğer bir özellikleri**, bireysel olanla kolektif olan arasındaki ilişkinin bulanıklaşmasıdır

Yeni çağ hareketinde bireyselliğe olabildiğince vurgu vardır. Bu durum Yeni sosyal hareketlerin, örgütlerinin bölünmüş, dağınık ve adem-i merkezîyetçi bir yapıda olmalarıyla da yakından ilişkilidir. Bazı sosyologlar Yeni sosyal hareketlerin bu özelliğini "**organizasyonel açıklık**" olarak nitelemektedir.

Yeni sosyal hareketlerin değinmek istediğimiz diğer bir özelliği, "yeni" de olsalar geçmiş ile olan bağlardan tamamen kopuk olmamaları, ama aynı zamanda eskiden farklı yeniliklere de sahip olmalarıdır.

Yeni Sosyal Hareket Olarak Yeni Dini Hareketler (YDH)

Yeni dini hareketlerle ilgili çalışmalara bakıldığında, en belirgin özelliklerinin "dini bireycilik" olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eski ile yeninin farklı ve yeni bir söylemle sentezi söz konusudur. Buna "dini senkretizm" de denilir. Yeni dini bilinçlilik, çok farklı inanç ve pratikleri içinde barındırmaktadır ve bu anlamda sentetik yani yapaydır. Göreceliğe eğilimlidir ve diğer dini inanç sistemlerine fazla mesafeli değildirler. Bu sentetik yapısına rağmen Yeni dini hareketlerin bütüncül (holistik) bir sistem ya da dünya görüşüne sahip olduklarını belirtmek gereklidir.

Yeni dini hareketler, Yeni sosyal hareketlerle bu tarz benzerliklere sahip görünseler de kendilerine has ayırt edici niteliklere de sahiptirler. Yeni dini gruplar, kompleks teolojik konulardan ziyade deneyime, özellikle mistik deneyime önem vermektedirler. Geleneksel dinlerin karmaşık ve kurumsal inanç sistemlerine oranla daha sade ve basit ilkelere sahiptirler.

Yeni dini hareketler, bir şekilde "daha iyi" olduklarını iddia ederek büyük kurumsal dinlerden veya kendi dini geleneklerinin muteber yorumlarından uzaklaşırlar. Grup üyelerinin yaşam tarzları daha sade, dini mesaja duydukları coşku daha büyük, idealleri, kurucu kutsal metinler hakkındaki anlayışları daha otantiktir.

Bazı Yeni dini hareketler (YDH), grubun eski dini geleneğinden, kurucu şahsiyetlerinden ve grup içi rakiplerinden uzaklaşarak yeni bir dini alternatif oluşturduklarını ileri sürerler. Artık eski dini geleneğinden ayrılıp yeni bir din olduğu iddiasındadır.

Örneğin, “Sayntoloji” birçok yönden çok yeni bir dindir ve aslında onun insanlık tarihinde büyük bir ilerlemeyi temsil ettiğini öne sürmektedir, yine “Moonculuk” da aynı şekildedir. Bununla birlikte çoğu YDH, görünüşteki yeniliklerinin aslında tüm dini geleneğin gerçek ve orijinal yüzüne bir dönüş olduğunda ısrar eder. Örneğin “Mormonizm”, ilk Hristiyan cemaatinin yeniden canlanması olarak kendisinin bir imajını yansıtır. “Teosofi”, eski bilgelerin izini sürebilen çok eski bir bilgelik dinini temsil ettiğini iddia eder ve bu tema etrafında ayrıntılı bir mitoloji inşa eder. “Neo-Selefilik” de aynı şekilde İslam’ın ne anlama geldiğini yeniden tanımlamaya çalışırken ve İslam’ın bozulmamış saf ve gerçek yönünü temsil ederken eski dini hareket özelliği taşımakta; mileneryanizm ve mesiyanizm gibi inançlara sahip olma ve enformatik kabiliyet vb. gibi bazı özellikleriyle de YDH özelliği taşımaktadır.

Ancak bazı YDH’ler toplumla, siyasal iktidarlara ve içinden çıktığı diğer dini gruplarla yumuşak ve sert hatta şiddete varan çatışmalara girer. Sert ve şiddete dönük YDH örneği sayıya oranla azdır. Ancak nadir olsalar da Batıda, Doğuda ve İslam dünyasında mevcuttur

Yüksek ve sert çatışmayı savunan ve diğerlerine oranla sayıca az olan bu YDH’lerin ortak özellikleri şunlardır:

- 1) Dünyanın yozlaştığı ve terk edilmesi gerektiği inancı
- 2) Diğer grup ve dinlere alternatif bir varoluş inşası; buna bağlı olarak
- 3) Üyelerin toplumdan izolasyonu ile mutlak hakikat üzerinde oldukları inancı
- 4) Mileneryanizm (Binyılcılık)
- 5) Mesiyanizm

- 6) Rasyonel teoloji yerine mistik veya paranormal eğilimleri olan bir teolojiye sahip olma
- 7) Senkretizm (Bağdaştırıcılık)

Yeni Dini Hareketleri Doğuran Sosyolojik Koşullar

“Küreselleşme” ve “enformasyon toplumu”nun getirdiği imkânlar YDH’lerin gelişmesine çok önemli katkılar sağlamıştır. Eski dönemlerde on, hatta yüzyıllarca süren kimi toplumsal süreçler günümüzde birkaç yılda oluşabilmektedir. Bu durum yeni dini grupları yapı, işlev-etkinlik ve karakteristiklerinde önemli yeniliklere neden olmaktadır.

Bu konuda diğer bir etken de, hızla gelişen teknolojik imkânların ve ekonomik refahın, insanları ekonomik yoksunluklardan kurtaracağına, sosyal eşitsizliği ortadan kaldıracağına dair beklentinin yerini, giderek bir hayal kırıklığının almasıdır. Bu konu sosyolojide “yoksunluk kuramı” adı altında tartışılmaktadır. Özellikle pandemi sonrası toplumsal ortam bu eşitsizlikleri daha da artırmıştır.

Batıdaki bu hareketlerin, mevcut anlam krizinden yola çıkmasının onlara bir “meşruiyet alanı” sağladığı açıktır

Bunun en güzel örneğini, “**New Age**” ya da Türkçe’deki adlandırımı ile “Yeni Çağ” hareketinde görmekteyiz. Bu nedenle Yeni dini hareketlere örnek olarak bir İslam dünyasından (DEAŞ) bir de Batı dünyasından (New age /Yeni çağ) iki hareketi ele alacağız

Yeni Dini Hareket Olarak Yeni Çağ Hareketi

Yeni Çağ hareketi, YDH prototipini çok güzel biçimde temsil etmede ve günümüz geç modern dönemdeki sosyal değişimlerin dini gruplar alandaki etkilerine de çok güzel bir örnektir

Yapılan son çalışmalarda ve örneğin Davie'nin "Modern Avrupa'da din" adlı eserinde Yeni Çağ hareketinin, modern batı toplumlarının yeni ve önemli yüzünü temsil etmedeki öncü rolüne vurgu yapılmaktadır.

Yeni Çağ kısaca, "ruhsal konulara bireysel eklektik bir yaklaşımı ifade eden geniş bir hareket" olarak tanımlanabilir. Üyeler, organizeli kurumsal bir dini takip etmekten çok, bütün dünya dinlerinin ve şamanizm, okültizm gibi akımların, Taoizm gibi felsefelerin mistik geleneklerinden ihtiyaçları kadar alarak kendi ruhsal serüvenlerini oluşturmaktadırlar.

Yeni Çağ inanç ve pratikleri, Yoga, Zen meditasyonu, Hristiyan gnostizmi, Hinduizm, Reenkarnasyon, Karma, Astroloji, Teosofi, Pozitif düşünce, Taoizm, Animizm, Astral seyahat, Sufizm, Paganizm ve Büyücülük gibi çok geniş öğeleri içerisinde barındırmakta; bunların yanı sıra, öte dünya ile temas, Medyumluk gibi paranormal olguları; alternatif tıp, organik tarım, ekoloji ve barış hareketlerini, UFOlojiyi de içermektedir. Görüldüğü gibi, Yeni Çağ çok farklı düşünce ve pratikleri içerisinde barındıran eklektik bir sistemdir.

Yeni Çağ hareketinin bu çoklu niteliği basılan eserlerde de görülebilir. Bu gün Batı'da herhangi bir büyük kitapçıdaki dini kitaplar bölümüne bakıldığında çok sayıda basılı Yeni Çağ materyali ile karşı karşıya kalırız. Hatta felsefe, sosyoloji, ekonomi,

din gibi reyon başlıkları yanında "New Age" başlıklı reyonlara da rastlayabiliriz.

Yaygınlığını gitgide genişleten Yeni Çağ hareketinin dine yaklaşımına bakıldığında, onun bu konuda olabildiğince senkretik olduğu görülür. Bu anlayışa göre, bütün dinler ve aynı gerçekliğin farklı tezahürleridir.

Yeni Çağ anlayışı, bütüncül bir evren tasavvuru olan mistik ve gnostik kaynaklara daha eğilimlidir. Genelde Yeni Çağcılar, Tanrının aşkınlaştırıldığı, doğa ve evrenden ayrı gösterildiği ve insanın da Tanrıya göre daha düşük gösterildiği yaklaşımlara, dolayısıyla da bütün monoteizmlere karşıdır. Buna göre, tanrı, insanın tamamen dışında bir aşkın varlık değil, tersine içkin bir varlıktır. İnsan da kutsallığın bir parçası olabilir. Bu anlamda Yeni Çağ, doğu dinlerindeki tanrının insan biçiminde bedenlenmesi ya da insanın kendi gayreti ile tanrısallığı yakalaması fikrini savunmaktadır.

Bireysel yöne ağırlık vermesine bağlı olarak Yeni Çağ, pozitif düşünmeyi, öz saygıyı, kendini iyi yönde gerçekleştirmeyi ve dönüşümü savunmaktadır

Yeni Çağ hareketinin varlığı için daha genel ve daha köklü bir sebep olarak "modernitenin krizi" fikri ileri sürülmektedir.

Yeni Çağ, Kuhling, 'e göre (1998) aydınlanmacı, pozitivist, rasyonalist söylemlere, bilim ve teknolojiye karşı muhalif, hatta alternatif bir düşünce tarzı olduğu kadar, aynı zamanda postmodern teorilerin kriz alanları olarak nitelediği, akıl, bilim, çevre, otorite ve modern ilerlemeci anlatılar gibi kategorilerin sınırlarına ilişkin kaygıların da bir "alameti, belirtisi"dir.

Yeni Çağ hareketi “mileneryanizm kaygısı” ile yakından ilişkilidir. Bu kaygı Yeni Çağcılar için bir sıçrama tahtası olarak kullanılmaktadır. Popüler kültürün yanı sıra, sosyal bilimler gibi üst düzeyde mevcut yaygın kaygılara yönelik olarak Yeni Çağcılar, farklı ve yeni bir başlangıç iddiasında bulunmaktadırlar.

Mileneryanizm, tükenmişliği, kasveti, sonu, ölümü, dünyanın sonunu vurgularken, Yeni Çağ, yeniden doğuşa, yeniden güçlenmeye, yenilenmeye vurgu yapmaktadır.

Yeni Çağa yönelik eleştiriler: “onun öncelikle toplumsal olarak anlamsız” olduğu, ikinci olarak sırf “bireysel brikolaj yani derme çatma bir şey” olduğu ve “kamusal alanda önemli roller oynayamayan bir hareket olduğu” noktalarında toplanmaktadır. Dolayısıyla Yeni Çağ, kamusal alandaki etkileri açısından pek gücü olmayan bir hareket olarak değerlendirilmekte, bir “illüzyon” ve aynı zamanda bir “medya icadı” olarak nitelendirilmektedir

3. Risk Toplum Teorisi, Terör Grupları ve Din

Günümüz sosyal teorileri arasında risk toplumu teorisinin önemli bir yeri vardır. Risk toplumu teorisi Ulrich Beck’le anılmaktadır ve toplumsal grupların, özellikle günümüz dini gruplarının anlaşılmasında, radikal dönüşümlerinde açıklayıcı bir teoridir.

Ulrich Beck riski, “modernleşme sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma” olarak tanımlanmaktadır Beck’in teorisine göre, geç modern dönemde modernliğin getirdiği koşullar dünyayı risklere daha fazla maruz bırakmıştır.

Mevcut riskler eskisi gibi yerel ve kişisel değildir.

Riskler artık görünmez, küresel ve kişisellikten uzaktırlar. Günümüzde sanayileşme ve gelişen bilgi teknolojileri risk olgusunun kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme küresel ölçekte yayıldıkça, yol açtığı riskler de gittikçe artmaktadır. Bu riskler, doğaları gereği dünya üzerindeki her türlü yaşam biçimini tehdit etmektedir. Nükleer kazalar, asit yağmurları, radyoaktif sızıntılar zaman ve mekan sınırı tanımamaktadır. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesi, riskin ve sonuçlarının bilimsel olarak hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir

Klasik güvenlik sistemlerinin demode olmasıyla yeni bir risk kuşağı ortaya çıkmıştır.

Bunları şu şekilde kategorize edebiliriz

- 1) Radyasyon sızıntıları, ozon tabakasının delinmesi, sera etkisi, küresel ısınma ve yağmur ormanlarının azalması gibi “doğal ve ekolojik riskler
- 2) Yabancılaşma, işsizlik, tabakalar arası uçurum yani artan toplumsal eşitsizlikler, AIDS’in ya da gıda zehirlenmelerinin yaygınlaşması gibi “sosyal riskler
- 3) Kitle imha silahları, kimyasal ve biyolojik silahlar, terörizm gibi “siyasal riskler”

Furedi’nin “risk patlaması” olarak adlandırdığı ve giderek insanlarda bir risk bilincinin oluşmasına ve güvenliğin yüceltilmesine neden olan bu yeni toplumsal durum, bir takım sosyologlarca modernliğin yükselişinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Buna göre herhangi bir modernite nosyonunun temelini risk kavramı oluşturur.

Modernleşme süreci hem bireyler hem de sosyal gruplar için risk artışını içermektedir.

Modernlik düzen fikrine vurgu yapar. Modernliğin kendisine biçtiği ve aynı zamanda modernliği de oluşturan pek çok zor ödev arasında “düzenleme” ödevi öne çıkmaktadır. Modernlik ve modern sonrası durum üzerine yazılarıyla dikkati çeken sosyolog Bauman’a göre , modernliğin yaşı konusunda çok net bir uzlaşma olmasa da, onun en azından “düzen üzerine düşünülen bir zamana ait olduğu” söylenebilir. Bu düzen, dünyanın, insanın yetişme ortamının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzenidir”.

Ona göre modernlik, bütünüyle beklenmedik durumların kontrolüne ilişkin bir durumu ifade etmektedir

Modernliğin bakış açısına göre düzen, her zaman için hayatta kalma savaşı içindedir. Düzenin ötekisi başka bir düzen değildir: Düzenin tek alternatifi kaostur.

“Risk Toplumu”ndan “Terör Çağı”na

Beck küresel çaplı dünya risk toplumundaki çatışmanın “üç temel eksene” oturtulacağını düşünür.

İlk eksen ekolojik çatışmalar, **ikincisini** küresel finans krizleri, **üçüncüsünü** de küresel terör ağı olarak isimlendirmektedir. Beck küresel riskler derken dünyanın homojen bir yapıya geldiğinin değil tersine “risklerin eşit olmayan tarzda dağıldığını” kastetmektedir.

Beck, bu üç eksen, “ekolojik ve finansal tehditler” bir tarafta, “küresel terör ağları” diğer tarafta olmak üzere temel olarak “iki”ye ayırır. Ekolojik ve finansal çatışmalar modernitenin bizzat kendisinin ürettiği tehlikelerdir.

Terörist aktiviteler ise bizzat kendinden kötülüklerdir ve başka krizlerin “istemeden” ürettikleri kötülüklerdir.

Dolayısıyla terör bir taraftan geç modernitenin getirdiği risk algılarını çeşitlendirerek dünya ölçeğinde toplumsal sisteme güvensizliğe neden olmakta, diğer yandan da finansal ve ileri teknolojik gelişmelerden faydalanarak “küresel bir olgu” haline gelmektedir. Modernitenin getirdiği her bir teknolojik gelişme, hatta gen teknolojilerinden nano teknolojiye doğru her bir ilerleme teröristlerin araç takımı olarak kullanabileceği bir “Pandoranın kutusu”na dönüşmektedir.

Görüldüğü gibi terör günümüz toplumu açısından düşünüldüğünden daha fazla riskler hatta riskten de öte açık tehditler üretmeye aday gözükmektedir. Beck bu tespitlerden hareketle geleceğe dönük dersler çıkarmaktadır ki bunlara kısaca bakmak terörün günümüz ve gelecek toplumsal yaşamı için neler getireceğini görme açısından bizlere önemli bir vizyon sağlayacaktır. Beck’in (2007) ileri sürdüğü altı sonuç şunlardır:

i. Beck’in kuramını ifade eden Dünya Risk Toplumu, ortaya çıkan küresel terör

nedeniyle, artık bir tür “tarihin sonu” değil bizzat “Dünyanın Sonu” anlamına gelmektedir.

ii. Ulusal yapıların güvenlikleri artık “ulusal” bazda sağlanamayacaktır.

iii. Neoliberalizmin kusur ve eksikleri bütün yönleri ile net biçimde açığa çıkmıştır. **iv.** Hiçbir “ulus devlet” hatta en güçlüsü bile kendi güvenliğini tek başına sağlama imkânına sahip olamayacak. Teröre karşı tek çözüm, “uluslararası” dayanışma ve yardımlaşma olacaktır.

v. Bir yanda “ulusal” veya Pax Americana gibi “küresel tektaraççılık (unilateralizm)” ile diğer yanda “çoktaraççılık (multilateralizm)” yani Kozmopolitan Devlet arasını açıkça ayırmak gereklidir.

vi. Şayet Dünya bu yüzyılda ayakta kalacaksa, Dünya Risk Toplumunu “medenileştirmenin” yolunu ya da yollarını bulmalıdır

Terör ve Dini Gruplar

Terör konusunda akademik, bilimsel yaklaşım terörün özellikleri arasında “kriminal ve siyasal amaçlı şiddet, bir mesajı yayma amaçlı cinayet, tehdit korkutma ve tedhiş”i sayar. Zaten terör kelimesi de “korkutmak, ürkütmek, yıldırmak, sindirmek, dehşete düşürmek” gibi anlamlara gelen terrere kelimesinden gelir.

Devletler arasında ise terör, “siyasal amaçlara ulaşmak için kamuoyunu korkuya sevk eden, insanların mal ve can güvenliklerine saldırılan eylemler” şeklinde tanımlanmaktadır. Dünya İslam Birliği’ne bağlı İslam Fıkıh Akademisi’nin 10.01.2001’de aldığı kararla yaptığı terör tanımı da şöyledir: “Fertler, örgütler veya devletlerin insana (din, can, mal, akıl ve ırzına) yönelik saldırısı olup her türlü korkutma, eziyet, haksız yere öldürmeyi, eşkıyalık ve yol kesmeyi, bir projeyi gerçekleştirmek için suç teşkil eden ferdi veya toplumsal şiddet ve tehdite başvurmaya kapsamakta, insanlara korku salmayı, kendilerine eziyet etmek ve canları, malları ve özgürlüklerini tehlikeye sokmak suretiyle paniğe sevk etmeyi amaçlamaktadır.

Terör ve din ilişkilerinin şüphesiz eski bir tarihi vardır.

Örneğin İsa’dan önce ilk yüzyıllarda yaşayan Yahudi grubu Sicariler (Zeolotlar)’ın eylemleri (özellikle devlet adamlarına suikast vb.) terör eylemleri olarak değerlendirilir. Yine İsa’dan sonra 1050 yılları civarında ortaya çıkan Hasan Sabbah liderliğindeki Haşhaşiler de buna İslam dünyasından bir örnektir ve Haşhaşilerin adını terör-din ilişkileri tarihinde sıklıkla duyarız.

Modern dönemdeki terör konusunda uzman David Rapoport’a göre (2004) az önce saydığımız iki nedenle günümüzde terör daha etkin ve yaygın hale gelmiştir. Teknolojideki gelişmeler ve doktrin / ideolojilerin etkinliği ile anarşizmin yaygınlaşması terör olgusunu modern dönemde ön plana çıkarmıştır.

Rapoport (2004) modern dönemde terörün Rusya’da başladığını ve kısa sürede Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya’ya yayıldığını belirtir. İlki “**Anarşist**”, ikincisi “**Anti-Kolonyal**” üçüncüsü “Yeni Sol”, dördüncüsüne ise “**Dini**” adını verdiği bu “Dalga”lar terörün günümüze kadar ki safhalarına işaret etmektedir.

Dinin günümüzde terörde belirginleşmesinde dikkat edilecek nokta, aslında son zamanlarda dini eğilimlerin yükseliş trendine girdiğini ve dini hareketlerin toplumsal ivme kazandığını görmekteyiz.

Din sosyologları, dini ve ruhsal yönelimin görüldüğü özellikle altmışlı yıllardan sonraki dönemi “büyük uyanış”, “yeni dinsel bilinçlilik”, “dinin yeniden kuruluşu” olarak adlandırmaktadırlar.

Başka bir deyişle yirminci yüzyılın sonu ve yirmi birinci yüzyılın başı “kutsalın dönüşü”ne tanıklık etmiştir.

Son dönem sosyologlar yirminci yüzyılın ikinci yarısında “ideolojilerin sonu”nu ilan etseler de aslında burada yok olanın sert ideolojiler olduğunu, “yumuşak ideolojiler”in varlığı konusundaki çalışmaların ise son çeyrek asırdır yapıldığını belirtmek gerekir

Din çoğu zaman “yumuşak bir güç” olarak bazen de terör olaylarında görüldüğü gibi sert bir ideoloji olarak işlev görmektedir. Burada söylemek istediğimiz, dinin son zamanlarda toplumda görünürlüğünün artması ile bu durum gündelik hayat yanında kamusal alana ve siyasete de yansımakta ve din (sert ya da yumuşak olsun) bireyin davranışında belirleyici bir işlev görmektedir.

Seküler/Laik Terör ve Dini Terör

Burada “dini” ya da seküler derken anlamın dine ya da seküler düşünceye değil bunlara ait olan gruplara atfedildiğini başta belirtmek gerekir. Örneğin “dini terör” derken kendini dindar olarak kabul edip o şekilde deklere eden ve grubunu bu söylem üzere inşa edenler kastedilmektedir. Burada dinin kendisi kastedilemez çünkü aynı dine inanıp terörü veya o grubun söylem ve pratiklerini reddeden birçok inanan olabilmektedir.

Terör söz konusu olduğunda günümüzde ilk başta akla “dini terör” gelmektedir. Hâlbuki bir de literatürde “seküler-laik terör” diye bir kavram vardır. Bu nedenle terör uzmanları terörü genel olarak “**seküler/laik terör**” ve “**dini terör**” olmak üzere ikiyi ayırırlar.

Dini terörün seküler/laik politik terörden ayırt edici özelliği şüphesiz dindar insanların temel dini referanslardan hareketle kimi şiddet hareketlerine girişmesidir.

Bunun yanı sıra hatta bundan da önemlisi şiddetin “dini bir amel, ayin veya ilahi görev” gibi görülmesidir. Şiddet içerikli eylemlerin temel referansı doğrudan tanrı veya din olmaktadır. Bu teröre karışan dindarların kendilerine verdikleri isimlerde de görülür: “Cündü Allah, Cünd’ül hak – Allah’ın ordusu-, Aum Shinrikyo –en yüksek gerçek-” gibi.

Batılı terör uzmanları ve onu takip eden “batı dışı” teorisyenler sık sık bu hataya yani “seküler terörü politik, moral standartlara sahip ve pratik davranan” olarak tanımlamada ısrarcıdırlar. Onlara göre dini terör seküler teröre göre kitlesel kısımlar yapan, kör bir şiddet uygulayan bir türdür. Aslında bu ilk bakışta doğru gibi gözükse de kolaylıkla yanlışlanabilecek bir söylemdir.

Ünlü siyaset felsefecisi John Gray “**Kara Ayin**” adlı meşhur eserinde, Fransız Jakobenlerinden Rus Bolşeviklere, Nazilere kadar dünyayı dönüştürmeyi amaçlayan ideolojilerin “**Binyılcı Hristiyan inançlar**”ın seküler uzantısı olduklarını ileri sürmektedir.

Dini ya da seküler olsun terörün nedeninin temelinde aslında politik amaçlara ulaşma arzusu ve seküler ya da dinsel olsun fundemantalist, entegrist eğilimler vardır. Toplumsal temelli diğer başka faktörler de bunda etkili olur.

Günümüzde Terör Hareketi Olarak Dini Gruplar

Çağımızda dini terör en fazla konuşulan bir olgu olsa da yukarıda değinildiği gibi İslam burada daha bir istismara uğramakta ve ön plana çıkarılmaktadır. Hâlbuki diğer dinlerde de hatırı sayılır örnekler söz konusudur. Biraz önce belirtildiği gibi dini şiddetin arka planında başka sosyo-politik ve ekonomik faktörlerin etkisini görmek

mümkündür. Nitekim Müslümanlar arasında şiddetin doğmasının baş nedenlerinden olan Filistin sorunu Yahudi terörünün de baş etkenlerinden olmuştur.

Farklı sosyolojik faktörlerin iç içe olduğu sorunların çoğu dini terör biçiminde karşımıza çıkabilmektedir. Günümüzde özellikle Batı medyasında İslam ve terör sürekli iç içe verilmeye çalışılsa da aslında farklı dini örgütlerin terörle bağlantılı eylemler yaptığı kolaylıkla görülecektir. Bu bağlamda birçok din ve kültürde din orijinli terör örneklerine rastlamaktayız:

Siyonist İsrail devleti", "Gush Emunim" ve "Katch" hareketleri Yahudi orijinli teröre güzel birer örnektirler.

Hristiyan orijinli terör örgütlerine örnek olarak **"Hristiyan Kimliği Hareketi"** verilebilir.

"Hristiyan Kimliği Hareketi" İncil hukukunu ve Aryan beyaz ırkının üstünlüğünü savunan ve başka birçok küçük Hristiyan terör gruplarına üst şemsiye görevi gören örgüt Dünyanın sonu, İsa'nın ikinci gelişi ve Armegedon'a inanmaktadır. ABD'deki ünlü "Oklahoma Hükümet Binası bombalaması" bu örgüte ait bir terör faaliyeti idi.

Yüce Gerçek Hareketi (Aum Shinrikyo)" ise Japonya'da kurulan Budist bir terör örgütüdür.

Müslümanlar arasında görülen teröre en önemli örnek 11 Eylül 2001'de New York Dünya Ticaret Merkezi'nin İslamcı olduğu iddia edilen **El-Kaide** üyelerince bombalanmasıdır.

Özellikle günümüzde El-Kaide'nin geri plana çekilmesi ile IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) Irak ve Suriye'de ön plana çıkması İslami görünümli birçok terör olayını

dünya gündemine taşımıştır ve hala da faaliyetlerine devam etmektedir.

Son dönem terör çözümlemeleri ile dikkat çeken Gray'e göre günümüzde bazı Müslüman ve diğer örgütlerde görülen şiddetin ve bireyin kendini feda ettiği intihar saldırılarının aslında oldukça **"modern"** ve **"batılı"** olduğunu ifade etmektedir.

İslam'ın tarihinde de bazı şiddet olayları ve şiddete başvuran kişiler olsa da günümüzde görülen terörün "gelenekten farklı olduğu"; şiddetin, yeni bir dünya kurmanın ve tarihin ancak bu yolla kurtarılabilceğinin yegâne yolu olması anlayışı ve şiddetin bir arınma yolu olarak görülmesi tamamen yeni ve modern bir durumdur. Bu anlamda İslami terör grupları modern batılı ütopyalardan etkilenmişlerdir ki bu modern aydınlanmacı ütopyaların arkaplanında da eski **"Binyılcı Hristiyan hareket"** vardır.

Yeni Dini Hareketler Olarak İslami Gruplar, Terör ve Batı

İslam orijinli terör gruplarını çevreleyen makro etkenler

Yeni dini hareketler, diğer dinlerden farklı olarak ruhçu ve mistik karaktere bürünebilmekte, hareketlerinin merkezine tanrı yerine mistik bir tema-uygulamayı veya baba-üstad denilen bir şahsiyeti koymaktadırlar. Kıyametin yaklaştığı inancı ve mesih beklentisi çoğu gruplarda mevcuttur. Senkretik ve eklektik inançlarla gruplar bir varlık oluştururlar.

Yeni dini hareketlerin "iki farklı yüzüne" dikkat etmek gereklidir.

Yeni Çağ hareketinde olduğu gibi daha çok maneviyat arayışına tekabül eden “yumuşak, bireysel ve seküler” karaktere sahip olanları olduğu gibi “fundamentalist” karaktere sahip olanları da vardır.

Burada YDH’lerin Fundementalizmle yakın irtibatına dikkat etmek gerekir. Öncelikle belirtmek gerekirse Fundementalizm modernizme duyulan endişe ve sekülerleşmeye duyulan tepkinin yansıması olarak çıkabilmektedir. Seküler dünyanın gidişatından duyulan endişe birçok fundamentalist eğilimlerde görülmektedir. Aynı şekilde fundementalizmle mileneryanist yeni dinsel eğilimler arasında da ilişki vardır.

Yeni dini hareketler bir taraftan bireysel, mistik ve maneviyat arayışı temelinde medya ve kültürel alanlarda etkisini hissettirip lobi faaliyetleri ve yönlendirme gibi konularda veya kitleleri mobilize etmede işlevsel olurken diğer taraftan daha sert ve şiddete dönük tarzda siyasetin odağına oturmaktadır. Bize göre şiddete karışan YDH’lerin daha çok “pietist, mesihanik ve apokaliptik” özellikte olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Çağımızda terör, dini özellikte kaşımıza çıkmaktadır ve bu farklı şekillerde devam etmektedir. Bizim diğer iddiamıza göre İslam toplumlarındaki terör grupları Yeni Hristiyan mileneryanist gruplardan etkilenmektedirler. Müslüman grupların bu davranışları İslam toplumlarının aleyhine emperyalist politikalara neden olmaktadır.

Modern toplumda terör neden yaygınlaşıyor? Burada şüphesiz iki olgu öne çıkıyor: “Teknolojideki gelişmeler ve ideolojiler”. Ancak, yirminci yüzyılın sonlarında ideolojiler zayıfladığı ve dinler yükselişte olduğu için terör dinle iç içe bir görünüm arz etmeye başlamıştır.

Burada yukarıda açıklanan ünlü terör uzmanı David Rapoport’un dalga teorisini hatırlamak gerekir. Yine burada “neden din ve terör iç içe bir görüntü vermektedir” sorusunun sorulması gerekir? Bu soruya fazla ayrıntıya girmeden şu cevapları verebiliriz:

- A) Bütün dünyada ama özellikle gelişmiş ülkelerdeki kutsala dönüş olgusu
- B) Teknolojideki ileri gelişmeler. Bu nedenle devletlerin elinde olabilecek güçlü silahlar kimi örgütlerin eline geçebilmekte ve kullanılabilir.
- C) İdeolojilerin gerilemesi ve yerini yumuşak güç olarak dinin alması. iv. Ticari-ekonomik bölgelerdeki küresel ve karmaşık güç ilişkileri
- D) Politik bir manivale olarak küresel güçler tarafından oluşturulan gruplara ideolojik gerekçe olarak dinin boşluğu doldurması.
- E) Dini metinlerdeki ifadelerin istismarı. Din kitleleri etkileyen merulaştırıcı br güç olduğu için dini metinlerdeki istismara uygun ifadeler semantik bir bomba gibi amaçlı kullanılabilir.
- F) Günümüzde dini çevrelerde yaygınlaşan ve diğer dini görüşleri dinin dışında tutan Entegrist yaklaşım din ve terör etkilişiminde öne çıkmaktadır.
- G) Politik iktidar kavgalarında dini metni araçsallaştırma girişimi

Eski sınıf temelli ideolojik hareketlerden farklı olarak yeni toplumsal hareketler kültür ve kimlik konularına, farklı yaşam tarzlarının korunması ve yaşanmasına odaklanırlar. Ancak bazı YDH’lerin son zamanlarda kimi şiddet hareketlerine katıldıkları ve zaman zaman kamuoyunun gündeme bu nedenle düştükleri

bilinmektedir. Dolayısıyla YDH'lerin şiddete eğilimli olmaları konusunda din sosyologları arasında iki farklı zıt görüş bulunmaktadır (bkz. Kirman, 2010). Ancak şurası bir gerçek ki kimi yumuşak, kültürel ve yaşam tarzlarına odaklı YDH'ler olduğu gibi şiddete eğilimli hatta eyleme atılan YDH'ler de bulunmaktadır.

Bu YDH'ler arasında en dikkati çekenler **"Kıyamet sektleri-hareketleri"** olarak adlandırılan Apokaliptik gruplardır.

YDH'lerdeki bu Kıyamet inancı, Mesihçi kurtuluş anlayışı ile Binyılcı düşünceler bir araya gelerek şiddete imkân hazırlayabilmektedir.

"Apokaliptik-kıyametçi ve mileneryanist-mesihçi-binyılcı" kavramları birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olduklarından iç içe kullanılmaktadır. Aynı zamanda Hristiyan ortaçağında yaygın bir kullanıma sahiptirler. Kötülüğü yenip tanrının krallığını başlatacak nihaî dünya felaketini ifade eden binyılcı-kıyametçi inanç sistemleri şiddete başvuran dinî grupların neredeyse hepsinin temel karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzmanlar, apokaliptik inançların YDH'leri içine alan toplu dinî şiddet olaylarının her birinde, gerek kendilerini öldüren gerekse başkaları tarafından öldürülen insanların eylemlerini yapılandırmada çok önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Binyılcı-kıyametçi hareketler, "mevcut düzenin yozlaştığını, dünyanın kötülük ve kokuşma içinde olduğunu, mevcut düzeni yıkıp tersine çevirecek bir gelecek düzen beklentisi" içindedirler.

Bu bağlamda bazı gruplar kıyamete yakın şiddet ikliminin İsrail'de Armagedon savaşı ile tetikleneceğini ileri sürerken örneğin "Branch Davidian hareketi" ise şiddetin Amerika'da kendi bölgelerinde ve

kendilerine yönelik olacağını ve bu nedenle silah biriktirme ve kullanma eğitimi alma davranışı içerisine girmektedirler.

Bu hareketler sonuçta dünyanın içinde bulunduğu yozlaşmış kötü halin kıyamet sonucunda düzeleceğine inanmaktadır.

İslami orijinli terör gruplarında en tanınan örgütlerden olan Sosyal bilim literatüründe İŞİD'in apokaliptik bir hareket olup olmadığına dair bir tartışma mevcuttur.

Bu konuda zıt iki eğilimin tartışması sürmektedir. Barron ve Maye (2017) İŞİD'in "apokaliptik İslami bir kült" olup olmadığını dair iki zıt literatürü temel olarak ayrıntılı bir meta analiz yapmaktadır. Sonuçta İŞİD'in apokaliptik (kıyametçi) İslami bir kült grup olduğu görüşüne varmaktadırlar.

İŞİD'in bu özellikte bir terör hareketi olduğuna dair çalışmalar az olsa da son zamanlarda biraz artış göstermektedir.

Örneğin Sultany, (2015) İŞİD'in nasıl bir örgüt olduğuna dair farklı görüşler arasında mileneryanist mi yoksa yerel (Filistinli) ya da evrensel bir örgüt mü olduğu konusunda görüşlere yer vermektedir.

Sonuç olarak, günümüzde yeni dini hareketler ve özellikle de mileneryanist ve apokaliptik nitelikte olanlar "dini terör" olgusuna neden olmaktadır. Entegrist-fundamentalist eğilim, ileri teknoloji ve medya ile propaganda amacıyla kitleleri terörize edebilir. Dinler mutlaka üstünlük ve hakikat iddialarında bulunacaktır. Ancak dinlerin bu üstünlük iddialarının, siyasi ve etnik grup liderlerinin veya emperyalist güçlerin dinsel inançları ve dogmaları şiddet silahına dönüştürmek suretiyle çatışma ve şiddete yardımcı olduğu veya araçsallaştırdığı da başka bir gerçektir.